

ARTICLE 19

ИНСТИТУТ
МЕДИА
ПОЛИСИ

Кыргызстан: пикир айтуу эркиндиги жана “экстремизм”

2020, ноябрь

Отчёт

АТИКЛЬ 19

Сөз эркиндиги борбору
Фаррингдон Роуд көчөсү, 60
Лондон, EC1R 3GA
Улуу Британия

Тел.: +44 20 7324 2500
Факс: +44 20 7490 0566
Эл. дареги: info@article19.org
Веб-сайт: www.article19.org
Твиттер: [@article19org](https://twitter.com/article19org)
Фейсбук: facebook.com/article19org

A19/ECA/2021/003/Kyrgyz

© ARTICLE 19, 2020

Бул эмгек Attribution-Non-Commercial-Share-Alike 2.5 Чыгармачыл жамааттын лицензиясы боюнча даярдалды. Сиз бул эмгекти көчүрүп, жайылтып, көрсөтүп, туунду иштерди жасай аласыз. Бирок башка уюмдарга тиешелүү колдонулган лицензиясы бар сүрөттөрдү төмөнкү шарттар менен колдонууга уруксат берилет:

- (1) АТИКЛЬ 19га шилтеме бересиз;
- (2) бул эмгекти коммерциялык максатта колдонбойсуз;
- (3) ушул басылманын негизинде пайда болгон кандайдыр бир эмгекти ушуга окшош лицензия боюнча жайылтышыңыз керек.

Лицензиянын толук юридикалык тексти төмөнкү шилтеме боюнча жеткиликтүү: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/legalcode>.

АТИКЛЬ 19 уюму ушул отчеттон алынган маалыматтар колдонулган ар кандай материалдардын көчүрмөсүн жибергендерге ыраазычылыгын билдирет.

Бул отчет Нидерланддардын Тышкы иштер министрлигинин колдоосу менен даярдалды

Данный проект
финансируется
Европейским Союзом

Бул басылма Европа Биримдигинин каржылык колдоосу менен Медиа Диалог долбоорунун алкагында которулду. Басылманын мазмуну АТИКЛЬ 19дун жоопкерчилигинде жана Европа Биримдигинин көз карашын сөзсүз түрдө эле чагылдыра бербейт.

Киришүү

Бул отчетто АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту Кыргызстандын “экстремисттик” мазмун жөнүндөгү мыйзамын, атап айтканда, “кастык тили” деп аталуучу чектөөлөрдү жана ушул мыйзамдын практика жүзүндө колдонулушун изилдешет.

Дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрдөгүдөй эле, Кыргызстандын өкмөтү да “экстремизмге” каршы күрөш боюнча мыйзамдарды жана мыйзам актыларын иштеп чыгып, кабыл алган. АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту улуттук мыйзамдарда да, алардын колдонулушун камсыздоодо да бир нече орчундуу көйгөй бар экенин белгилешет. Терминдердин өтө эле бүдөмүк колдонулушунан улам мыйзам аябай кеңири чечмеленип, чаржайыт колдонулушу ыктымал. Айрыкча оор жаза каралган учурларда мыйзамдын колдонулушу кооптуу. АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту колдонуудагы мыйзамдар азыркы турушунда Кыргызстандын Конституциясынын 31-беренесиндеги талаптарга да, мамлекеттин адам укуктары жаатындагы эл аралык милдеттенмелерине да туура келбейт деп эсептешет.

Бул отчетто АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту ушул мыйзамдардын практикада кандай колдонулуп жатканына мисал катары “Сентябрь ТВ” ишин тематикалык изилдөөгө алышат. 2018-жылы августта бул каналдан берилген маек “экстремисттик материал” деп бааланды. Бул негиз менен Бишкектин райондук соту каналдын ишин токтотуу жана ал чыгарган программалардын баарын башка жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу жайылтууга тыюу салуу жөнүндө башкы прокурордун өтүмөсүн канааттандырды. Бул мисал “экстремисттик” контент жөнүндө мыйзамдар кантип пикир айтуу эркиндигин катуу чектеп коюуга алып келиши мүмкүн экендигин көрсөтүп турат. АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту мындай чечимдер өтө кеңири колдонулуучу жана пикир айтуу эркиндигин жетишсиз коргогон “экстремисттик” мыйзамдардын айынан чыгарыларын баса белгилешет.

Түйүндүү сунуштар.

- Өкмөт “экстремизмге” жана “кастык тилине” каршы күрөшүү жөнүндө мыйзамдарын тез арада кайра карап чыгып, сөз эркиндигинин эл аралык стандарттарына толугу менен шайкеш келтириши керек. “Экстремизмге каршы” мыйзамдар азыркы турушунда жокко чыгарылышы кажет. Атап айтканда, Жазык кодексинин 313-беренесинин жана 314-беренесинин жоболорун олуттуу түрдө оңдоп, 315-беренесин алып салуу зарыл.

-
- Тийиштүү мыйзамдардын баарында “кастык тилинин” тыюу салынган формаларын ырааттуу аныктап, терминдерди бирдей колдонуу зарыл. Буга корголуучу мүнөздөмөлөргө ырааттуу жасалган мамиле да кирет.
  - “Кастык тилине” тиешелүү укуктук чектөөлөрдүн баары мыйзамдуулуктун (б.а. жетиштүү деңгээлде түшүнүктүү жана так болууга тийиш), зарылдыктын (б.а. эл аралык укукка ылайык пикир айтуу эркиндигин чектөөнүн укук ченемдүү максаттарынын бирине жетишүү үчүн, мисалы, башкалардын укуктарын коргоо үчүн зарыл болууга тийиш), өлчөмдөштүктүн (б.а. конкреттүү чектөөлөр башка чектөө аздык кылган учурларда гана киргизилиши мүмкүн) талаптарына туура келиши кажет. “Кастык тилине” карата юридикалык чектөөлөрдүн баары Рабат иш-аракеттер планында белгиленген алты факторлук текшерүүгө шилтеме жасоо менен таризделиши керек.
  - “Кастык тилине” байланыштуу жарандык мыйзамдарга ылайык зыяндын ордун толтуруу чарасы жазык жазаларына альтернатива катары кыйла аз чектеген чара катары (уюм же жалпыга маалымдоо каражаты (ЖМК) болсо, жазык сымал чаралардын, мисалы, жаап салуу же ишин токтотуп коюу чарасынын ордуна) колдонулушу керек. Буга “кастык тилинен” жабыр тарткандар менен бейөкмөт уюмдар (БӨУ) үчүн материалдык жана материалдык эмес зыяндын ордун толтуруу мүмкүнчүлүгү, түзөтүү жана жооп берүү (эгер “кастык тили” ЖМКда болсо) жана/же жарыя кечирим суратуу чаралары кирет.
  - Соттор “кастык тилин” жана “экстремизмди” чектөөчү бардык мыйзам жоболорун адам укуктары жаатындагы эл аралык ченемдерге ылайык чечмелеп, колдонушу керек. Кайсы бир ырастоо тыюу салынган категорияга камтыларын аныктаганда, анализ эч качан ошол ырастоонун туюнтмасы менен эле чектелип калбоого тийиш. “Кастык тили” жөнүндөгү иштерди тергөөгө жооптуу соттор жана укук сактоо органдары дайыма сөз ээсинин тыюу салынган натыйжага түрткү берүү ниетин аныкташы кажет. Мындан тышкары, алар дайыма билдирүү аркылуу зыян келтирүү ыктымалдыгын эске алып, бул максатта сөздүн кандай жагдайда айтылгандыгын, масштабын, ошондой эле сөз ээсинин абалын, кадыр-баркын жана элге таасир этүү мүмкүнчүлүгүн аныкташы керек.
  - Соттор жана укук сактоо органдары “кастык тилине” байланышкан иштерде эксперттердин баасына мүмкүн болушунча азыраак таянышы кажет. Алар конкреттүү далилдерди чечмелөө же баалоо үчүн атайын билимдер чын эле зарыл болгон учурларда гана эксперттерге кайрылууга тийиш. Соттор эч качан өз пикирин сырткы экспертиза менен алмаштырып салбашы керек.

-
- Судьялар, укук сактоо органдарынын кызматкерлери жана башка тиешелүү кызмат адамдары (мисалы, ЖМК ишмердигин жөнгө салууга катышуучулар) адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттар жана “кастык тилине” тиешелүү алдыңкы тажрыйбаны салыштырып иликтөө боюнча ар тараптуу, туруктуу даярдыктан өтүп турушу керек.
  - Укук сактоо органдары эксперттер жана жарандык коом менен биргеликте “кастык тили” жөнүндөгү иштер боюнча иликтөөлөрдү жүргүзүүнүн адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттарга шайкеш келгидей негизги принциптерин иштеп чыгууга тийиш.

Мазмуну

Кириш сөз	5
Адам укуктары жаатындагы эл аралык колдонулуучу стандарттар	7
Пикир айтуу эркиндигине болгон укуктун жалпы чөйрөсү	7
“Экстремизмге” байланыштуу пикир айтуу эркиндигинин чектелиши	8
“Кастык тилине” коюлуучу чектөөлөр	10
Тыюу салуу милдети	11
Жол коюлуучу чектөөлөр	12
Пикирдин мыйзамдуу айтылышы	13
Кыргызстандын “кастык тили” жөнүндөгү мыйзамдары жана алардын аткарылышынын камсыздалышы	15
Конституциялык база	15
Жазык укугу	16
«Кастык тилинин» тикелей криминалдаштырылышы	17
«Экстремисттик» уюмдар менен күрөшүүнү шылтоолоп, кыйыр түрдө криминалдаштыруу	18
«Кастык тилин» камтыган материалдарды даярдоонун жана жайылтуунун криминалдаштырылышы	19
«Экстремизмге каршы күрөшүү» жөнүндө мыйзамдар	21
«Кастык тили» «экстремизмдин» формасы катары	21
«Экстремисттик айтымдарга» каршы чаралар	23
«Кастык тили» жөнүндөгү мыйзамдардын аткарылышынын камсыздалышы	24
«Сентябрь ТВ» иши	28
Улуттук мыйзамдардын орчундуу маселелери жана алардын аткарылышын камсыздоо	30
Сунуштар	33
АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту жөнүндө	37

Кириш сөз

Бул отчетто АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту Кыргызстанда “экстремисттик” контентке каршы күрөш жүргүзөбүз деген негизде пикир айтуу эркиндигине мыйзам аркылуу киргизилген чектөөлөрдү караштырышат.

Кыргызстанда “экстремизмди” шылтоолоп киргизилген чектөөлөр жүрүм-турумдун жана пикир айтуунун көбүнчө бүдөмүк туюнтулган, кеңири түрлөрүн камтыйт. Аларга айрым адамдарга (сөз ээлерине да, тыюу салынган контентти таратууга катышкандарга да) тиешелүү жазык жазасы, бейөкмөт уюмдарга жана жалпыга маалымдоо каражаттарына тиешелүү криминалдуу сымал чаралар (күч менен жаап салуу) жана контентти тикелей чектөө (“экстремисттик” деп белгиленген контентти алдырып салуу) чаралары кирет.

Кыргызстандагы “экстремизм” түшүнүгүнүн айланасындагы чаташууларды эске алып, АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту отчетунда адатта “кастык тилин чектөө” деп аталуучу чектөөлөр жагына негизги көңүлдү бурушат.¹ Кыргызстандын мыйзамдарында “кастык тили” термини колдонулбайт; анын ордуна “кастыкты (кастык иш-аракеттерди) козутуу”, “пикир келишпестиктерди козутуу” жана “өзгөчөлүктү, артыкчылыкты же кемдикти үгүттөө” (корголуучу ар түрдүү мүнөздөмөлөр боюнча) түшүнүктөрү бар. Бирок “кастык тили” – бул ушул тыюу салынган басмырлоочу кеп-сөздөрдү билдирүү үчүн ыңгайлуу, кыска туюнтма. Адам укуктары боюнча эл аралык келишимдердин туюнтмаларын колдонуп, “жек көрүүчүлүктү козутуу” деп атап койгон туура болбой калат. Анткени иш жүзүндө алар тукуруу чегине жетпеген туюнтмаларды билдирет.

Кыргызстандын экстремизмге каршы күрөшүү жөнүндө мыйзамдарында тыюу салынган айтымдардын бардык эле категориялары “кастык тилине” тиешелүү эмес. АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту бир катар себептерге байланыштуу ушул категорияларга киргендерине гана токтолууну чечишти.

- Биринчиден, “экстремизм” түшүнүгүнө байланыштуу тыюу салынган ар кандай айтымдар категорияларын бир кылка бириктиргидей жалпы белги жок, анын үстүнө, мыйзам чыгаруучулар аларды жасалма түрдө эле ушул аталышка бириктирип салышкан. АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту “экстремизм” түшүнүгүн укуктук концепция катары, айрыкча укуктарды чек

---

¹ “Кастык тили” термининин адам укуктары жаатындагы эл аралык ченемдерде аныктамасы жок төмөндө сыпатталгандай, эл аралык стандарттарда олуттуулук даражасына жараша ар кайсы типтеги “кастык тилине” ар башкача жооп кылуу талап кылынат. Ошондуктан АРТИКЛЬ 19 бул терминди тырмакчага алат.

төөгө негиз катары колдонууга каршы чыгат. Мындан улам “экстремизмге каршы” бардык чектөөлөрдү чогуу караштырганда, биз бул жаңылыш концепцияны ого бетер күчөтүп алышыбыз мүмкүн.

- Экинчиден, “кастык тилине” байланышкан чектөөлөр көбүнчө жүйөлүү эле пикирлерди, негизинен, бийликтегилерди сындаган же мамлекет бекиткен ураандарга карама-каршы келген сөздөрдү айткан кишилерди куугунтуктоо үчүн колдонуларын тажрыйба көрсөтүп турат. Бул өнөкөткө “кастык тили” жөнүндө мыйзамдардын бүдөмүк чечмеленип, өтө ашыкча колдонулушу жана кыянат пайдаланылышы жол ачып койгон.
- Үчүнчүдөн, “кастык тилинин” айрым түрлөрүн тыюу укукка эле туура келбестен, зарыл да болушу мүмкүн. Эгер “кастык тилинин” олуттуу формалары басмырлоого, касташууга же зомбулукка тукургудай болсо, аларды тыюуга мамлекеттер милдеттүү деп эл аралык укук ченемдери көрсөтүп турат. Улуттук деңгээлде чечим кабыл алуучу адамдар муну кеңири чектөөлөр үчүн орчундуу негиз же шылтоо катары карашы ыктымал. Бирок “кастык тили” камтылган айтымдардын баарын эле тыя бергенге болбойт. Орчундуу (кууш аныкталган) чектөөлөр теңдик менен басмырлоосуз мамилени жайылтуу максатында колдонулса, бул максат менен пикир айтуу эркиндигин коргоонун ортосундагы теңдемди аныктоо оңой эмес.

Бул отчетто “кастык тилине” көбүрөөк көңүл бурулгандыгы “экстремизмге каршы күрөш” жөнүндөгү мыйзамдарга ылайык пикир айтуу эркиндигине коюлуучу башка чектөөлөрдү жактагандыкты билдирбейт.

Отчеттун түзүмү мындай. Биринчиден, анда адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттарда “экстремизмге” байланыштуу пикир айтуу эркиндигин чектөөгө тиешеси бар ченемдер тактап көрсөтүлөт. Экинчиден, отчетто Кыргызстандын “экстремизм” жана “кастык тили” жөнүндөгү мыйзамдары изилденип, эл аралык стандарттарга шайкештиги каралат. Үчүнчүдөн, анда мыйзамдардын практика жүзүндө кандай колдонулуп жатканы сыпатталат. Акыры, отчетто мыйзамдар менен практиканы адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттарга шайкеш келтирүү боюнча сунуштар берилет.

АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту бул отчеттогу сунуштар Кыргызстандын өкмөтүнө, ЖМКга, жарандык коомго жана бул жааттагы реформалардын жүрүшүнө кызыккан башка жактарга пайдалуу болот деп үмүттөнүшөт.

Адам укуктары жаатындагы эл аралык колдонулуучу стандарттар

Пикир айтуу эркиндигине болгон укуктун жалпы чөйрөсү

Пикир айтуу эркиндигине болгон укукту Адам укуктарынын жалпы декларациясынын АРТИКЛЬ 19си коргойт.² Ошондой эле Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын (ЖСУЭП) АРТИКЛЬ 19синин жана адам укуктары жөнүндө регионалдык келишимдердин негизинде юридикалык күчкө эгедер.³ ЖСУЭПке катышуучу мамлекет катары Кыргызстан пикир айтуу эркиндигине тиешелүү өзүнүн мыйзамдарын ЖСУЭПтин АРТИКЛЬ 19сине Адам укуктары боюнча комитет (АУК) чечмелегендей, ошондой эле атайын баяндамачылардын сунуштамаларында түшүндүрүлгөндөй шайкеш келтирүүгө милдеттүү.

Пикир айтуу эркиндигине болгон укуктун чөйрөсү кенен. Ал мамлекеттерден чек араларга карабай, бардык адамдар үчүн каалагандай каражаттар менен маалыматты, ар кандай түрдөгү идеяларды издөө, алуу же таратуу эркиндигин кепилдөөнү талап кылат.

Бирок пикир айтуу эркиндигине болгон укук чексиз эмес. ЖСУЭПтин 19(3)-беренесине ылайык, эгер чектөөлөр төмөнкүдөй шарттарга туура келсе, кээ бир өзгөчө жагдайларда бул укук чектелиши мүмкүн:

- Мыйзамда каралган болсо: адамдар өздөрүнүн жүрүм-турумун талаптагыдай жөнгө сала билиши үчүн тийиштүү мыйзамдардын баары жетиштүү даражада так жазылышы керек;
- Жүйөлүү максаты болсо: башкалардын укуктарын жана кадыр-баркын урматтоону, улуттук коопсуздукту же коомдук тартипти (order public) коргоону, ошондой эле коомдук саламаттыкты же адеп-ахлакты сактоону камтыган толук тизме болушу кажет;

---

² БУУнун Башкы ассамблеясы, Адам укуктарынын жалпы декларациясы, 1948-ж., 10-декабрь, 217 А (III)

³ Адам укуктары жөнүндө Европа конвенциясынын 10-беренеси; Адамдын жана элдердин укуктарынын Африка хартиясынын 9-беренеси; жана Адам укуктарынын Америка конвенциясынын 13-беренеси.

-
- Демократиялык коомдо зарыл жана өлчөмдөш болсо: эгер анча колдонула элек, чала, кыйла чектегич чарадай эле натыйжага жеткиргидей болсо, азыраак чектеген чара тандалууга тийиш.

“Экстремизмге” байланыштуу пикир айтуу эркиндигинин чектелиши

Эл аралык укукта “экстремизмдин” макулдашылган аныктамасы болбогондуктан, бул термин көбүнчө дагы эле аныктамасы так эмес “терроризмге” маанилеш сөз катары колдонулат.⁴ Эки термин тең улуттук коопсуздукка байланыштуу пикир айтуу эркиндигин чектөөгө тиешелүү.

Улуттук коопсуздук нугунда пикир айтуу эркиндигин коргоо бир топ жылдар бою эл аралык да, улуттук да деңгээлдерде олуттуу талаштарга себеп болуп келет. Атап айтканда, эл аралык укукка ылайык адам укуктары, мунун ичинен пикир айтуу эркиндигине болгон укугу терроризмге/экстремизмге каршы күрөш убагында корголушу керек жана жөн салды эле чектелбеши керек деп жалпы тарабынан таанылган. Мисалы, БУУ Коопсуздук кеңешинин 1456 (2003)-резолюциясында мындай деп айтылган:

Мамлекеттер терроризмге каршы күрөшүү максатында көрүлүүчү каалагандай чаралардын эл аралык укук боюнча алынган бардык милдеттенмелерге туура келишин камсыздоого тийиш. Алар мындай чараларды эл аралык укукка, мисалы, адам укуктары, качкындардын укуктары жана гуманитардык укук жаатындагы ченемдерге шайкеш көрүшү керек.⁵

БУУнун Адам укуктары боюнча комиссиясы да өлкөлөргө “пикир айтуу эркиндигине болгон укукту жана анын эркин туюнтулушун эл аралык укукка ылайык алынган милдеттерге каршы келгидей жол менен чектөө үчүн терроризмге каршы күрөштү шылтоо катары колдонуудан сактанууну” сунуштайт.⁶

---

⁴ Мисалы, БУУ Баңгизаттар жана кылмыштуулук боюнча башкармалыгы, Терроризмге каршы туруунун эл аралык укуктук өңүттөрү жөнүндө көп берилүүчү суроолор, 2009 ж., 4-п.; же, 2012-ж., 49-п.

⁵ 1456-резолюция (2003), 6-пункт. Башкы Ассамблеянын Терроризмге каршы дүйнөлүк күрөш жөнүндөгү 2006-жылдын 20-сентябрындагы 60/288-резолюциясын да караңыз.

⁶ Адам укуктары боюнча комиссиянын 2003/42-резолюциясы; Адам укуктары боюнча комиссиянын 2004/42-резолюциясы; Пикир айтуу эркиндигине болгон укук жана анын эркин туюнтулушу; же Адам укуктары боюнча 2005/38-резолюция.

Атүгүл “Улуттук коопсуздук, пикир айтуу эркиндиги жана маалыматтын жеткиликтүүлүгү” деген Йоханнесбург принциптерине⁷ ылайык, пикир айтуу эркиндиги пикир айтуунун максаты токтоосуз зомбулукка тукуруу болгондо, же ушундай зомбулукка тукурушу мүмкүн болгондо, айтылган сөз менен ушундай зомбулуктун ишке ашуусунун ортосунда ыктымал байланыш болгон учурда чектелиши мүмкүн.⁸ БУУнун Баш катчысы бул чечмелөөнү колдоп, мындай деди:

“Терроризмге тикелей тукуруу болгон учурда, б.а. кылмышты түздөн-түз колдогон, жазык иш-аракеттерин жасоого алып келүүчү, кылмыштуу аракеттерге себеп болушу ыктымал сөздөр айтылганда гана мыйзамдар куугунтукка жол бериши керек.”⁹

Ушундай эле өңүттөн терроризм менен күрөшүү шартында адам укуктары менен негизги эркиндиктерин колдоо жана коргоо маселелери боюнча Атайын баяндамачы терроризмге шыкак берүүчүлүктүн криминалдаштырылышы адам укуктары жаатындагы эл аралык ченемдерге туура келиши үчүн ал, башка шарттар менен катар, террордук иш-аракеттерге тукуруучулук менен чектелген, шыкакталган иш-аракеттин жүзөгө ашырылуу жагынан анык (объективдүү) коркунучун камтыган болууга тийиш деп түшүндүрдү. Мындан тышкары террордук иш-аракеттин аткарылышына шыкак берүү ниети болгондугун, ал ниет шыкак берген болууга тийиш экенин да белгиледи.¹⁰

АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту Кыргызстан сыяктуу эле айрым башка өлкөлөрдө терроризмге каршы күрөшүү жөнүндө мыйзамга кошумча иретинде “экстремизмге” каршы да мыйзамдар иштелип чыкканын билишет. Бирок “экстремизмге” каршы турууга багытталган айтымдардын чектелиши ушул түшүнүктүн Интернеттеги бүдөмүктүгүнө жана бул концепциянын ашыкча кеңири чечмеленгендигине байланыштуу эл аралык ченемдер боюнча түздөн-түз мыйзамсыз болорун белгилейбиз. Адам укуктары боюнча комитет анын улуттук мыйзамдарда пикир айтуу эркиндигин чектөө үчүн колдонулушун сынга алды. Анткени ал “айрым

---

⁷ «Улуттук коопсуздук, пикир айтуу эркиндиги жана маалыматтын жеткиликтүүлүгү» аттуу Йоханнесбург принциптери, 1995-ж., октябрь. Эксперттер тобу иштеп чыккан жана БУУнун пикир айтуу эркиндигинин маселелери боюнча атайын баяндамачысы жактырган принциптер.

⁸ *Ibid.*, 6-принцип.

⁹ Баш катчынын баяндамасы. Терроризм менен күрөшүү шартында адамдын укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоо, А / 63/337, 2008-ж., 28-август, 62-п.

¹⁰ Терроризм менен күрөшүү шартында адам укуктары менен негизги эркиндиктерин колдоо жана коргоо маселелери боюнча атайын баяндамачы, 2010-ж., 22-декабрь, А / HRC / 16/51, 29-32-пункттар.

жарандарды коргоп, аны колдонуудагы ээнбаштыктан коргонуу максатында биригүү үчүн жол ачпагыдай өтө эле бүдөмүк”.¹¹ Терроризм менен күрөшүү шартында адам укуктары менен негизги эркиндиктерин колдоо жана коргоо маселелери боюнча атайын баяндамачы муну “адам укуктарына түздөн-түз туура келбеген өтө орчундуу практика” деп баалап, “экстремизм” термининин колдонулушуна байланыштуу олуттуу тынчсыздануусун билдирди.¹²

Андан ары ал экстремисттик кылмыштар категориясын “өзгөчө бүдөмүк жана талаштуу”, “адам укуктарына оор жана узак убакыт бою кесепети тие турган”, акырында “адамдын айрым укуктарын жүзөгө ашыруу менен сыйышпаган иш” катары мүнөздөдү.¹³

“Кастык тилине” коюлуучу чектөөлөр

“Кастык тили” термининин адам укуктары жаатындагы эл аралык ченемдерде аныктамасы жок. Бирок БУУ жана регионалдык деңгээлдердеги анын өкүлдөрү мунун кеңири аныктамаларын берип келишет.¹⁴ Жалпы кабыл алынган аныктама жок болсо да, корголуучу мүнөздөмөлөрүнө байланыштуу жеке адамга карата жек көрүүчүлүктүн туюндурулушун адам укуктары жаатындагы эл аралык ченемдер мамлекеттерден талап кылган жооптору боюнча айырмалануучу үч категорияга бөлүүгө болот.¹⁵

---

¹¹ Орусия Федерациясы боюнча корутунду сын пикирлер (CCPR / CO / 79 / RUS), 20-п.

¹² Зордукчул экстремизмдин алдын алууга жана ага каршы күрөшүүгө багытталган саясат менен практиканын адам укуктарына тийгизген таасири. Терроризм менен күрөшүү шартында адам укуктары менен негизги эркиндиктерин колдоо жана коргоо маселелери боюнча атайын баяндамачы, 2020-ж., 21-февраль, А / HRC / 43/46, 13-пункт.

¹³ *Ibid*, 14-п.

¹⁴ Мисалы, Расалык басмырлоонун бардык формаларын жоюу боюнча комитет (РБЖК) “кастык тилин” “башкаларга каршы багытталган, адамдын кадыр-баркын жана теңдигин укуктук жактан коргоонун негизги принциптерин четке кагуучу, жеке адамдар менен топтордун коомдогу аброюн түшүрүүгө умтулуучу кеп-сөздөр формасы” катары аныктады. №35 Жалпы нускамаларды караңыз, CERD / C / GC / 35, 7-пункт. Европа Кеңешинин нугунда кабыл алынган аныктамалар, Министрлер комитетинин жек көрүүчүлүктү козутуу жөнүндө № R (97) 20 нускамалары. Министрлер комитетинин Жыныстык багытка же гендерлик шайкештик боюнча басмырлоого каршы күрөшүү чаралары жөнүндө № Rec (2010) 5 нускамалары.

¹⁵ C.f. “Кастык тилинин түшүндүрүлүшү”, усулдар, *op.cit*.

-
- **Эл аралык укук мамлекеттерден** эл аралык жазык укугуна¹⁶ да, ЖСУЭП 20(2)-беренесине да ылайык жазык, жарандык жана административдик чаралар менен да **тыюуну талап кылган** “кастык тилинин” оор формалары;
  - ЖСУЭПтин 19(3)-беренесине ылайык башкалардын укуктарын коргоо үчүн мамлекеттер **тыюу салышы мүмкүн** болгон “кастык тилинин” башка формалары, мисалы, басмырлоочу же атайын опузалоочу же куугунтуктоочу формалары;
  - **Мыйзамдуу** деп эсептелүүчү, бирок сабырсыздык жана басмырлоочулук жагынан тынчсыздандырган “кастык тилине” мамлекет сынчыл жооп кылууга тийиш болгон, бирок ЖСУЭПтин 19(3)-беренесине ылайык чектөөлөрдөн корголуучу “кастык тили”.

Тыюу салуу милдети

ЖСУЭПтин 20(2)-беренеси мамлекеттерди “басмырлоого, кастыкка же зомбулукка тукурган улутчул, расалык же диний тегине байланышкан ар кандай жек көрүмчүлүктү жактаган кеп-сөздөрдү” мыйзам менен тыюуга милдеттендирет. Бул жерде “жактаган кеп-сөздөр” (үгүт) дегенди максаттык топко карата жек көрүү сезимин эл көзүнчө козутуу ниети катары түшүнүү керек. 20(2)-берене мындай үгүттү тукуруу деңгээлине жеткен учурларда, б.а. сөз ээсинин басмырлоого, кастыкка же зомбулукка шыкак берүү ниети болгондо гана тыят. Тыюу салынган иш-аракет сөзсүз эле жүзөгө ашырылбаса да, “тукуруу” термини жек көрүүчүлүктү үгүттөө [максаттык топко] кирген адамдарга карата басмырлоону, кастыкты же зомбулукту козутпай койбостугун” кылдат айырмалоо алуу керек.¹⁷

Рабат иш-аракеттер планы 20(2)-берене талап кылган чектөөлөрдүн көлөмү боюнча кадыр-барктуу кошумча көрсөтмөлөрдү сунуштайт.¹⁸ Бул документте эске алынышы керек болгон түйүндүү алты критерий келтирилген:

- *Сөздүн контексти:* пикирдин туюнтулушун ал айтылган саясий, экономикалык жана социалдык контекстте караш керек.

---

¹⁶ БУУнун Башкы Ассамблеясы, Геноцид кылмышын алдын алуу жана ал боюнча жазалоо жөнүндө конвенциясы, 1948-ж., 9-декабрь. БУУнун эл аралык келишимдер жыйнагы, 78-т., 277-б., 3(с)-берене. Анда мамлекеттер үчүн геноцидге ачык жана тикелей тукурууга жазык мыйзамдары аркылуу тыюу салуу, ошондой эле административдик жана жарандык мыйзамдар аркылуу башка, кыйла жумшак айыптоо боюнча талаптар камтылган.

¹⁷ Караңыз: мисалы, АРТИКЛБ 19, Басмырлоого, кастыкка же зомбулукка тукурууну тыюу, 2012-ж., декабрь.

¹⁸ Адам укуктары боюнча жогорку комиссардын башкармалыгы (АУЖКБ), Басмырлоого, кастыкка же зомбулукка тукуруу болуп саналуучу улуттук, расалык же диний жек көрүүчүлүктү үгүттөөгө тыюу салуу боюнча **Рабат иш-аракеттер планы**, 2013-ж., февраль.

-
- Сөз ээси: атап айтканда, сөз ээсинин абалын, кадыр-баркын жана элге тийгизер таасирин эске алуу керек. Сөз ээси көпчүлүккө кайрылып, анын сөзү корголуучу мүнөздөмөлөрү боюнча аялуу топко багытталган жек көрүүчүлүктү үгүттөгөн мааниде, мисалы, зомбулукка чакырган болушу мүмкүн.
  - Сөз ээсинин ниети: сөз ээси өзү үгүттөгөн иш-аракетке катышууга ниеттенген, тийиштүү топко карата тукуруу ниети менен ошондой иш-аракеттин ишке ашырылуу ыктымалдыгын билиши мүмкүн.
  - Сөздүн мазмуну, б.а. айтымдын формасы менен стилин эске алганда, анда басмырлоого, кастыкка же зомбулукка тикелей же кыйыр түрдө чакырган сөздөрдүн бар же жок экенин, ошондой эле келтирилген жүйөлөрдүн мүнөзү, жүйөлөрдүн теңдештирилишин эске алуу керек.
  - Айтымдын даражасы жана орчундуулугу: анализ жасаганда айтымдын ачык угулганын/окулганын, колдонулган каражатты, ошондой эле жыштыгы менен масштабын көрсөткүдөй кайталануучулугун же орчундуулугун изилдөө керек.
  - Зыян келтирүү ыктымалдыгы, буга анын болбой койбостугу да камтылат.

Адам укуктары боюнча комитет 20-беренедө белгиленген чектөөлөр 19(3)-беренедө белгиленген үч бөлүктүү критерийге туура келиши керек деп тактаган.¹⁹

Расалык басмырлоонун бардык формаларын жоюу боюнча комитет (РБЖК комитети) да бул тестке ЭРБЖКнын 4-беренесине ылайык пикир айтуунун айрым формаларына тыюу салуу милдетин сактоо боюнча өзүнүн сунуштарын негиздеген.²⁰

Жол коюлуучу чектөөлөр

“Кастык тилинин” тийиштүү адамга багытталган, бирок басмырлоо, кастык же зомбулук максатында кыйла кеңири топто жек көрүүчүлүктү сөзсүз эле үгүттөгөн формалары бар. Буга укукка каршы жосун менен опузалоо, басмырлоочу куугунтук жана басмырлоочу тийишүү кирет. Бул чектөөлөр ЖСУЭПтин 19(3)-беренесине жана жогоруда айтылган үч бөлүктүү тестке ылайык негизделиши керек.

---

¹⁹ Жалпы иреттеги сын-пикирлер, №34, 2011-ж., 12-сентябрь, ССРР / С / GC / 34, 50-пункт.

²⁰ БУУнун расалык басмырлоону жоюу боюнча комитети. №35 жалпы нускамалар: Расачыл маанидеги кеп-сөздөргө кашы күрөшүү, 2013-ж., 26-сентябрь, 15-16-пп. CERD комитети контексттик беш факторду (кептин мазмунун жана формасын; экономикалык, социалдык жана саясий жагдайды; сөз ээсинин кызмат абалын же макамын; кептин таралуусун; сөздүн максатын эске алуу керек дейт. РБЖК мамлекеттер сүйлөөчүнүн ниетин, ошондой эле зыяндын болбой койбостугун жана ыктымалдыгын да эске алуу керек деп белгилейт.

Пикирдин мыйзамдуу айтылышы

“Кастык тили” демейде кандай аныкталарына карабай, мунун бардык эле түрлөрүн тыя бербеш керектигин эске алуу зарыл. Пикир айтуу эркиндиги боюнча эл аралык стандарттар акарат келтирчү, тынсыздандыруучу же чочутуучу мүнөздөгү кеп-сөздөргө тыюу салат.²¹ Демек, жеке адамды же кишилер тобун “акарат келтирет” деп эле пикир айтууну чектей бербеш керек. Биринчи кезекте ЖСУЭПтин 20(2)-беренесин зарыл тактоолор менен колдонууга көмөктөшүү үчүн гана сунушталган Рабат иш-аракеттер планында келтирилген алты фактор “кастык тилинин” башка формаларынын 19(3)-беренеге ылайык чектелгидей даражага жетер-жетпестигин аныктоо үчүн пайдалуу колдонмо болуп саналат.²²

Бул мамлекеттердин “кастык тилине” байланышкан сенек көз караштарды жеңип өтүү же бардык адамдар үчүн бирдей мүмкүнчүлүктү колдонуу үчүн укуктук жана саясий чараларды колдонушуна тоскоол болбойт. Бул туура чаралардын көпчүлүгү көп жагынан АРТИКЛЬ 19дун Камдендеги пикир айтуу эркиндиги жана теңдигине тиешелүү принциптерине²³ негизделген Рабат иш-аракеттер планында баяндалган.²⁴

Концепцияга байланышкан чаташтырууларды эске алганда, дароо эле “кастык тили” катары каралбай турган кеп-сөздөр категориясын даана айырмалап алуу керек. Буга тарыхый окуялардын баркын танган, мамлекеттик символдорго же институттарга акарат келтирген же айрым адамдар акарат деп эсептеши ыктымал башкача сөз кылуу сыяктуу айтымдар да кирет. Бул айрыкча Кыргызстандын рухий чөйрөсүндөгү чектөөлөргө тиешелүү.

- **Диндерди мазактоо / кудайга тил тийгизүү:** Пикир айтуу эркиндигине болгон укук дини жана ага байланышкан идеяларды же символдорду сындан коргоо, динге ишенгендердин сезимин акараттан же сындан коргоо үчүн да чектелбеш керек. Мындай укукка сыйбаган чектөөлөр улуттук мыйзамдарда кудайга

---

²¹ Адам укуктары боюнча комитет пикир айтуу эркиндигине болгон укуктун көлөмүн “катуу акарат” камтылган каалагандай пикирин айтылышы катары сыпаттайт. №34 Жалпы түшүндүрмө, ат. чыг. 11-п.. Караңыз: ошондой эле, мисалы, Адам укуктары боюнча Европа соту, *Handyside v. UK*, App. N. 5493/72, 1976-ж., 7-декабрь.

²² Караңыз: Пикир айтуу эркиндигине болгон укукту жана анын эркин туюнтулушун коргоо, колдоо маселеси боюнча атайын баяндамачынын 2019-жылдагы баяндамасы. A/47/486, п 24.

²³ АРТИКЛЬ 19, **Камдендеги пикир айтуу эркиндиги менен теңдик принциптери**, 2009-ж.

²⁴ Жогорудан караңыз.

тикелей тил тийгизүүнү²⁵ жана динге ишенүүчүлөрдүн сезимине акарат келтирүүнү²⁶ да камтып, ар түрдүү формаларда туюнтулушу мүмкүн. Адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттарда басмырлоого, кастыкка же зомбулукка тукуруу менен коштолбосо, кудайга тил тийгизүүнү тыюу укукка сыйбайт деп так белгиленген.²⁷

- **“Мамлекетти” жана мамлекеттик кызматкерлерди коргоо:** Эл аралык стандарттарда “мамлекетти” же анын символдорун акараттан же сындан коргоо максатында пикир айтуу эркиндигине болгон укукту чектөөгө жол коюлбайт.²⁸ Бул уюмдар “кастык тилинин” объекти болушу мүмкүн эмес, анткени алар адамдар эмес, ошондуктан укуктарга ээ эмес.²⁹ Мамлекеттик кызматта иштеген, мисалы, мамлекет башчы же башка жогорку даражалуу кызмат адамдары үчүн бул макам “корголуучу мүнөздөмө” болбойт, ага негиздеп басмырлоо же “кастык тили” жөнүндө арыз берилбейт.

---

²⁵ Кудайга тикелей тил тийгизүү диндин, анын доктриналарынын, символдорунун же ыйык делген кишилеринин ыктымал сындан, кайчы пикир айтуудан, жектөөдөн, каралоодон, сенек көз караштардан же мазактоодон корголушуна каршы келет.

²⁶ Диний сезимдерге акарат келтирүү өздөрү ишенген кудайга тил тийгизүүчү жосундарга “капа болгон” же “кыжырданган адамдар тобунун диний сезимин коргоого каршы келет.

²⁷ Караңыз: Рабат иш-аракеттер планы, *op.cit.*; №34 жалпы иреттеги сын-пикир, аталг. док., 48-параграф (“динге же башка ынанимдар тутумуна сый-урмат кылбоого тыюу салуу, мунун ичинен кудайга тил тийгизүү жөнүндө мыйзамдар бул Пактынын 20-беренесинин 2-пунктунда каралган өзгөчө учурдан башка жагдайларда, Пактыга туура келбейт. Комитет ошондой эле “диний лидерлерди сындагандыгы же диний доктриналарга, дин догматтарына түшүндүрмө берүүнү тыюуга же бул үчүн жазалоого жол коюлбайт” деп баса белгиленген.

²⁸ Караңыз: Мисалы, Пикир айтуу эркиндигине болгон укукту жана анын эркин туюнтулушун колдоо жана коргоо маселеси боюнча атайын баяндамачынын баяндамасы, А / HRC / 14/23, 2010-ж., 20-апрель; же Йоханнесбург принциптери, аталг. чыг., 38-п.

²⁹ Ошондо, Йоханнесбург принциптери.

Кыргызстандын “кастык тили” жөнүндөгү мыйзамдары жана алардын аткарылышынын камсыздалышы

Конституциялык база

Пикир айтуу эркиндигине Кыргызстандын Конституциясынын 31-беренесинде кепилдик берилген. Бирок ал ЖСУЭПтин 19(3)-беренесиндеги өлчөмдөштүк критерийине толугу менен туура келүүчү 20(2)-беренедө камтылган чектеме жалпы тактоо менен чектелип калышы ыктымал.

31-беренеге ылайык, “улуттук, этностук, расалык, диний жек көрүүнү, гендерлик теңсиздикти же басмырлоого, кастыкка же зомбулукка чакырган башка социалдык артыкчылыкты” ар кандай үгүттөөгө тыюу салынат.

Бул тыюу ЖСУЭПтин 20(2)-беренесине туура келет, анткени ал басмырлоого, кастыкка же жек көрүүчүлүккө шыкактоонун барлыгын талап кылат. Бирок анын эки орчундуу өңүтү менен да айырмаланат.

- Биринчиден, корголуучу мүнөздөмөлөрү кененирээк. Гендердин корголуучу мүнөздөмөлөргө киргизилиши колдоого арзыйт, бирок “башка социалдык артыкчылык” өтө эле бүдөмүк түшүнүк болгондуктан, өтө кеңири чечмеленип калат.
- Экинчиден, “артыкчылык” “жек көрүүнүн” синоними эмес; эң негизги айырмасы – ал жек көрүү менен маанилеш курчтук даражасынын болушун талап кылбайт. Ошентип, “артыкчылыкты” үгүттөө түшүнүгү ЖСУЭПтин 20(2)-беренесинде тыюу салынганга салыштырмалуу алда канча көп түрдүү кеп-сөздөрдү камтыйт.

Конституциянын 4-беренесинде да “иш-аракети конституциялык түзүмдү күч менен өзгөртүүгө, улуттук коопсуздукту бузууга, социалдык, расалык, улут аралык, этнос аралык жана диний кастыкты козутууга багытталган саясий партияларды, коомдук жана диний бирикмелерди түзүүгө тыюу салат” деп айтылган. Бул чектөө баарынан да биригүү эркиндигине катуу таасир этет. Бирок бул саясий партиялардын, жарандык коомдун уюмдарынын жана диний бирикмелердин пикир айтуу эркиндигин да чектейт.

“Кастыкты козутуу” түшүнүгү ЖСУЭПтин 20(2)-беренесиндегиге, атүгүл Конституциянын 31-беренесиндегиге салыштырмалуу алда канча кеңири чечмелениши мүмкүн:

- Биринчиден, дайыма эле “кастыкты козутуу” атайылап жасалары анык эмес, анткени “-га багытталган” дегенди “-ну көздөгөн” же “натыйжага себеп болуучу” деп түшүнүлүшү да ыктымал.
- Экинчиден, “иш-аракеттерге” пикир айтуу да камтылгандыктан, 4-берене аларды жек көрүмчүлдүктү үгүттөгөн жек көрүүнү козутуучу иш-аракеттер менен чектебейт. Бул жобону демейкидей окуганда, атүгүл жай, акыл-эстүү жагдайда айтылган жүйөлүү көз карашты (мисалы, этностук азчылыктардын автономиясына, азчылыктардын тилине ж.б.у.с. карата билдирилген ойду) да “кастыкты козутат” деп, ушул тыюуга тууралап коюуга болот.
- Бул жобонун дагы бир өңүтү – “социалдык кастыкка” шилтеме жасагандыгы. Бул түшүнүк кууш аныктоо дээрлик мүмкүн эмес. Ошондуктан сынчыл же талаштуу көз карашты чектеп коюу үчүн оңой эле кыянат пайдаланылып калышы мүмкүн.

Жазык укугу

Кыргызстандын Жазык кодексинде адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттарда уруксат берилген чийиндерге сыйбай турган бир катар оор жоболор бар. Алар көбүнчө мамлекеттик органдарды же өкмөттү сындаган адамдарды куугунтуктоо үчүн кыянат пайдаланылат.³⁰

Бул бөлүмдө “кастык тилин” инсанга каршы эмес, “мамлекетке каршы кылмыш” рубрикасына киргизип, криминалдаштырган жоболорго көбүрөөк көңүл бурулат.

---

³⁰ Буларга, мисалы, Жазык кодексинин 310-беренеси кирет. Анда бийликти күч менен басып алууга ачык чакыргандык үчүн жоопкерчилик каралган. Бул жобо да мамлекеттик органдарды сындаган кишилерди куугунтуктоо үчүн колдонулат. Мисалы, 2020-жылдын май айында Улуттук коопсуздук боюнча мамлекеттик комитеттин тапшырмасы боюнча Талас облусунун ИИБи Чынарбек айылынан Шабдан мырзаны (Али Шабданды) укук сактоо органдарынын имаратына алып келип, анын “Фейсбуктагы” өз барагына бийликти сындаган бир нече постту жайгаштыргандыгына байланыштуу түшүнүк кат жаздырышкан. 2020-жылы июль айында Улуттук коопсуздук боюнча мамлекеттик комитет президенттин жүзүнө америкалык белгилүү рэперлердин биринин сүрөтүн чаптаган юморлуу видеосу үчүн стендап-шоунун катышуучусу Назгүл Алымкулованы суракка чакырган. 2020-жылы июлда Арген Бактыбек уулу жана анын аялы Эркин Асанбаева социалдык желеде мемдерди жайгаштыргандыгы үчүн КР ИИМ Тергөө кызматына суракка чакырылган.

Бул “кастык тилине” байланыштуу укук бузуулар өкмөттү күч менен кулатуу, жарандык куралдуу башаламандыктар же зордукчул сепаратизм сыяктуу кылмыштуу иш-аракеттерге теңештирилип каларын билдирет. Башкача айтканда, адамдарды жек көрүүгө байланышкан басмырлоодон же зомбулуктан коргоо “кастык тилинин” криминалдаштырылышынын негизги максаты эмес. Ошондуктан “кастык тилинин” кылмыштуу формалары келтирүүчү зыян түшүнүгүн алда канча бүдөмүк кылат да, корголуучу топторго конкреттүү зыяндын чын эле келтирилери жана ыктымалдыгын аныктоо зарылдыгын жоюп салат.

Жазык кодексинде “кастык тилине” каршы бир катар тийиштүү жоболор бар.

«Кастык тилинин» тикелей криминалдаштырылышы

Жазык кодексинин 313-беренесинде “расалык, этностук, улуттук, диний же аймактар аралык кастыкты (жиктешүүнү) козутуучу, улуттук кадыр-баркты кемсинтүүчү жарыя билдирүүлөр”, ошондой эле “динине, улутуна же расалык тегине карай жарандардын өзгөчөлүгүн, артыкчылыгын же кемдигин үгүттөө” маанисиндеги ачык кеп-сөздөрдү айтып үгүттөгөндүгү” үчүн жазык жоопкерчилиги каралган.

Бул жоболор бир катар себептерден улам ЖСУЭПтин 19(3) жана 20(2)-беренелеринин талаптарына туура келбейт.

- Ага мыйзамдын эч жеринде аныкталбаган, бирок оңой эле өтө кеңири чечмелене турган, т.а. касташууну (пикир келишпестикти), улуттук ар-намыска (тагыраагы, улуттун кадыр-баркына деген мааниде) тиет жана өзгөчөлүктү, артыкчылыкты же кемдикти айтып үгүттөйт деп айып тагууга жол ачып коёт.
- Улут же эл сыяктуу абстракттуу нерселердин «кадыр-баркын» коргоону ЖСУЭПтин АРТИКЛЬ 19синде келтирилген мыйзамдуу максаттардын бирине байланыштырып актоого мүмкүн эмес. Демек, мындай бүдөмүк түшүнүктү колдонууга мүнөздүү укуктук тактыктын жоктугун айтпаганда да, «улуттук кадыр-баркты кемсинткен» айтымдарды криминалдаштыруу иш жүзүндө мыйзамсыз чектөө болуп саналат.
- «Региондор аралык кастык» түшүнүгүн киргизүү эч кандай жүйөлүү максатты көздөбөйт. Себеби зомбулуктуу сепаратизм иш-аракеттери өзгөчө кылмыш катары квалификацияланат. Ал эми этнос аралык мамилелер же улуттук азчылыктардын мамилелери ушул жободо буга чейин «этно-стук кастык» түшүнүгү менен камтылган. Анүстүнө анын мааниси өтө эле бүдөмүк болгондуктан, укуктук тактык талаптарына ылайык келиши жана кылдат колдонулушу кыйын.

-
- 313-беренедө сүйлөөчүнүн тыюу салынган кесепеттерге алып келүү ниети кылмыштын зарыл элементи экендиги такталган эмес. Аталган туюндурма бул контексттен тышкары ички мыйзамдарда колдонулбаган, “козутуу/козгоо” ниетин тастыктаган, даана «шыкактоо» терминине туура келбейт. Бул текст Конституциянын басмырлоого, кастыкка же зомбулукка шыкактаган сөздөргө гана тыюу салган 31-беренесинин туюндурмасына туура келбестигин да айта кетүү керек.
  - Теориялык жактан алганда «кастыкты козутуу» улуттук соттор тарабынан ЖСУ-ЭПке ылайык (б.а. басмырлоо, кастык же зордук-зомбулукту жаратуу ниетин талап кылуучу) чечмелениши мүмкүн, бирок бул такыр иш жүзүндө түшүнүлгөндөй жана колдонулгандай эмес.
  - Жободо талаштуу айтым чыныгы кастыкты, басмырлоону же зордук-зомбулукту жаратышы ыктымал экендиги жөнүндө эч кандай көрсөтмө берилбеген. «Өзгөчөлүктү, артыкчылыкты же кемдикти айтып үгүттөөгө» кандайдыр бир терс кесепеттерге алып келиши ыктымалдыгына же алып келишине шилтеме бербестен тыюу салынат.
  - Караштырылган жалгыз жаза – 5 жылдан 10 жылга чейинки узак мөөнөткө эркинен ажыратуу. Жазанын катаалдыгы, айрыкча зомбулукка же башка олуттуу чыныгы зыянга алып келбеген же алып келүүнү көздөбөгөн сөздөргө карата колдонуу жагынан таптакыр шайкеш келбейт.

«Экстремисттик» уюмдар менен күрөшүүнү шылтоолоп, кыйыр түрдө криминалдаштыруу

Жазык кодексинин 314-беренесинде «экстремисттик уюмду» түзгөндүгү же аны тескегендиги үчүн кошумча кылмыш жоопкерчилиги каралган. Анын биринчи абзацы ишмердиги улуттук, этностук, расалык, диний же региондор ортосундагы кастыкты (араздашууну) козутуу, улуттук ар-намысты кемсинтүү, жарандардын дини, улуту же расалык теги, жашаган жеринин белгилери боюнча бөтөнчөлүгүн, артыкчылыгын, же болбосо кемдигин айтып үгүттөө менен коштолгон экстремисттик уюмду түзгөн, жетектеген уюмга(-дарга) гана колдонулат. Кыязы, ушул параграф экстремизмге каршы күрөшүү тууралуу мыйзамдарга ылайык расмий түрдө экстремисттик деп табылган уюмдун ишин жазалоону көздөбөйт окшойт. Анткени акыркы кырдаал (б.а. расмий тыюу салынган уюмдун иши) экинчи параграфта өзүнчө каралат да, катаал жазага алып келет.

Пикир айтуу эркиндиги жагынан алганда, 314-берененин биринчи абзацына ылайык, бейөкмөт уюмдардын уюштуруучуларынын жана жетекчилеринин жазык жоопкерчилиги бир катар себептерден улам өтө чалкеш болуп эсептелет.

-
- «Кастыкты козутуу» буга чейин эле кылмыш катары эсептелгендиктен, ал даана жүйөлүү максатты көздөбөйт. Кыргызстандын укуктук тутумунда юридикалык жактар кылмыш жоопкерчилигине тартылбай тургандыгына (б.а., жеке адамдар гана кылмыш жасашы мүмкүн экенине) карабастан, бул жобо бейөкмөт уюмдардын пикир айтуу эркиндигин иш жүзүндө чектөө болуп саналат. Бирок ал уюмдун ичиндеги гана 313-беренедө жазык жоопкерчилигине тартылат деп табылган «кастык тили» учурлары үчүн тикелей жооптуу адамдардын жазык жоопкерчилигин алмаштырбайт же жокко чыгарбайт.
  - Ал жаңы корголуучу мүнөздөмөнү, тактап айтканда, «жашаган жерин» кошуу менен, ансыз деле чалкеш болуп жаткан «кастыкты козутуу» түшүнүгүн кеңейтет. Пикир айтуу эркиндигин чектөөнүн мыйзамдуу максаттарынын бири дагы ушул негизге таянып, аны чектөөгө ынанымдуу себеп боло албайт. Анын үстүнө башка негиздердин эч кайсынысы ишенимдүү түрдө аныкталбаса, ал жүйөлүү пикир айткандарды жазалоо үчүн кошумча категория катары оңой эле колдонулушу мүмкүн.
  - «... менен коштолгон» – бул уюм менен «кастыкты козутуу» иш-аракетинин ортосундагы зарыл байланышты аныктоонун өтө эле чаржайыт ыкмасы. Мында уюмдун максаты «кастыкты козутуу» болушу талап кылынбайт. Чындыгында, туондурма ушунчалык бүдөмүк болгондуктан, сөзмө-сөз чечмеленсе, аталган жобо, мисалы, «кастык тили» үчүн куугунтукталган адамдарга юридикалык жардам көрсөткөн укук коргоочу уюмга да колдонулушу мүмкүн.
  - Ал уюмдун уюштуруучулары жана жогорку жетекчилиги үчүн алардын кызмат абалына гана негизделген катуу жоопкерчилик формасын белгилейт. Бул жобо 313-беренеге караганда жеңилерээк жаза караштырарын эске алганда, ал өздөрү «кастык тилин» жасабаган адамдарга карата колдонула турган болсо гана мааниге ээ болот.

«Кастык тилин» камтыган материалдарды даярдоонун жана жайылтуунун криминалдаштырылышы

Жазык кодексинин 315-беренесинде экстремисттик материалдарды даярдоо, таратуу, ташуу же берип жиберүү, анын ичинде жайылтуу максатында аларды сатып алуу же сактоо үчүн жазык жоопкерчилиги каралган.

313-беренедө тыюу салынган «кастык тили» улуттук мыйзамдарга ылайык «экстремизм» аныктамасына киргизилгендиктен, 315-берене «кастык тилин» жалпыга жайылтууга мүмкүн болгон жолдорду эске алган чектөөнүн кошумча түрү болуп саналат.

315-берене бир нече себептерден улам өтө чалкеш жобо болуп эсептелет.

- 314-берене сыяктуу эле, ал «экстремисттик материалдарды» даярдоочулар же таратуучулар үчүн катуу жоопкерчиликти белгилейт. Башкача айтканда, ал адамдын ниетине карабастан, тыюу салынган контентти даярдоого, жайылтууга же башка жакка жөнөтүүгө, же бир караганда, анын контенттин мыйзамсыз мүнөзүн алдын-ала билген-билбегендигине карабастан кылмыш жоопкерчилигине тартат.
- Аталган жобонун нугунда эмнелер «экстремисттик материал» саналары такыр түшүнүксүз. Экстремизмге каршы күрөшүү тууралуу мыйзамда «экстремисттик материалдын» кеңири аныктамасын тапса болот (төмөндө караңыз), бирок Жазык кодексинде бул терминдин аныктамасы жок. Жазык кодексинде аныктаманын жоктугу укуктагы тактык талаптарына карата олуттуу кыжаалатты кты жаратат.
- Кошумча чаржайыттык Жазык кодексинде да, экстремизмге каршы күрөшүү тууралуу мыйзамдарда да (төмөндө караңыз) мурунку соттун чечиминин негизинде буга чейин экстремисттик деп табылган материалдарды гана «экстремисттик материал» деп эсептөөгө болор-болбостугу ачык айтылбагандыгынан келип чыгат. Тактап айтканда, бул жобо буга чейин эле соттун чечиминин негизинде экстремисттик деп тыюу салынган материалдарды даярдоого же жайылтууга гана тиешелүүбү же материалдын экстремисттик мүнөзү 314-беренеге ылайык жазык процессинде тикелей биринчи жолу аныкталабы, түшүнүксүз. Жобону акыркы чечмелениши укуктук тактык принциптерине дал келбейт. Бирок экстремисттик деп табылган материалдар боюнча толук жана орчундуу маалыматтар адатта жеткиликтүү эмес экендигин эске алганда, биринчи чечмелөө деле мындай кооптонууларды толугу менен жокко чыгарбайт.
- Каралган айыптар өтө эле катаал. Жазалар белгилүү бир оордотуучу жагдайлар болгондо, тактап айтканда, эгерде мындай аракеттер адамдардын тобу тарабынан же чет элдик уюмдардын же чет элдик жарандардын каржылык же дагы башка көмөгү менен жасалган болсо, андан да катуураак болот. Мындай жагдайларда мындан да катаал жаза колдонууга эч кандай укуктук себеп жок.

315-берене өздөрү пикир билдирбеген, бирок башкаларга өз пикирлерин эркин айтышына жардам бергендерге багытталган. Бул мындай субъектилерге этият болууга жана ыктымал кооптуу деп эсептеген бардык материалдарды – атүгүл улуттук мыйзамдарда белгиленип, ансыз деле тыюу салынган айтымдардын кеңири категорияларына кирбеген материалдарды да колдонуудан баш тартууга күчтүү түрткү берет.

«Экстремизмге каршы күрөшүү» жөнүндө мыйзамдар

Кыргызстандын «экстремизмге каршы күрөшүү» жөнүндө мыйзамдары пикирлерди эркин туюндурууга кошумча чектөөлөрдү киргизип, жогоруда көрсөтүлгөн жазык чаралары менен жарыш иштейт. Жазык кодекси айтымдын тыюу салынган түрлөрүнүн автору болуп саналган же сөздү жайылтуучу деп эсептелген адамдарды жазаласа, “Экстремисттик ишмердикке каршы туруу жөнүндө” мыйзам (ЭИКМ) мамлекетке тыюу салынган контентти тикелей бутага алууга мүмкүнчүлүк берет.

«Кастык тили» «экстремизмдин» формасы катары

ЭИКМдин 1-беренеси тыюу салынган «экстремисттик» аракеттерди санап өтүү менен «экстремизмди» аныктайт. Бул күч колдонулуучу (террорчулук же мамлекеттик төңкөрүш сыяктуу) оор кылмыштардан тартып, улуттук коопсуздукка байланыштуу так аныкталбаган коркунучтарга жана зомбулукка же башка кылмыштуу аракеттерге тукурбаган бүдөмүк аныкталган айтым формаларына чейинки кенен тизме.

Ушул «аныктаманын» нугунда «экстремизмдин» түрлөрүн Жазык кодексинин 313-беренеси боюнча криминалдаштырылган айтымдар менен кыйла даражада дал келген, бирок аларга толук окшошпогон сөздөргө шарттуу түрдө «кастык тили» деп аныктама берсе болот. Аларга: (i) «расалык, улуттук (этнос аралык) же диний кастыкты козутуу жана күч колдонуу же күч колдонууга чакыруу менен байланышкан социалдык араздашууну козутуу»; (ii) «улуттук ар-намысты кемсинтүү»; (iii) «динге, социалдык, расалык, улуттук, диний же тилге тиешелүүлүгү жагынан жарандардын өзгөчөлүгүн, артыкчылыгын же кемдигин айтып үгүттөө» кирет.

ЭИКМга ылайык, тыюу салынган «кастык тили» категориялары Жазык кодексинин 313-беренеси сыяктуу эле маселелерди көтөрөт, демек, алар ЖСУЭПтин 19-20-беренелеринин талаптарына бирдей даражада дал келбейт:

- Экстремизмге каршы күрөшүү боюнча мыйзамдар бирдей даражада ошол эле өтө кенен жана чаржайыт концепцияларга таянат.
- «Күч колдонууга чакыруу» болушу талап кылынган «социалдык араздашууну козутуу» деген айтымды кошпогондо, сүйлөөчүнүн ниети да, анын бул сөзү келтире турган ыктымал зыян да орчундуу эместей сезилет.
- Жогоруда айтылган «социалдык араздашуудан» тышкары, тыюу салынган сөздөр милдеттүү түрдө басмырлоого, кастыкка же зомбулукка шыкактоо деңгээлине жетпеши керек.

-
- «Улуттук кадыр-баркты кемсинтүүгө» тыюу салуунун кошумча көйгөйү бар, анткени ал айрым кишилердин укугун эмес, абстрактуу конструкцияны коргойт жана пикир айтуу эркиндигин чектөөнүн башка мыйзамдуу максаттары менен эч кандай байланышы жок.

ЭИКМ дагы эки бири-бирине дал келген концепцияларды киргизүү менен тыюу салынган айтымдардын алкагын ого бетер кеңейтет.

- Биринчиден, ал жогоруда айтылган «экстремисттик» аракеттерге «элди чакыруунун» өзүн «экстремисттик» акт катары карайт (ЭИКМ 1-беренеси). Демек, ал «кастык тили» жана ушул сыяктуу айтымдарга «экстремисттик ишмердиктин» негизги формасы катары ачыктан-ачык тыюу салат жана «кастык тилине» шыкактоо катары чечмелениши мүмкүн болгон сөздөргө да тыюу салат.
- Экинчиден, ЭИКМдин 1-беренеси тыюу салынган «экстремисттик» контентти жарыялашы ыктымал же жарыялоого даярдаган ар кандай медиага тиешелүү болгон «экстремисттик материалдар» түшүнүгүн киргизет. Өзүнүн мазмуну боюнча «экстремисттик материалдар» экстремисттик аракеттерди жасаганга үндөгөн, мындай аракетти ишке ашыруунун зарылдыгын негиздеген улуттук жана (же) расалык артыкчылыкты негиздеген же актаган, кандайдыр бир этностук, социалдык, расалык, улуттук же диний топту толук же жарым-жартылай жок кылууга багытталган согуштук же дагы башка кылмыштарды жасоону актоого арналган жарыялар» сыяктуу материалдар катары аныкталат.

Ошентип, «экстремисттик материал» – бул ЭИКМдин 1-беренесинин биринчи бөлүгүндө «экстремисттик иш-аракеттердин» түрү катары ачыктан-ачык тыюу салынган сөздөрдү камтыган материал эле эмес. Бул ошондой эле мындай айтымдардын өзү болбосо да, бирок аларга чакырган же аларды «негиздөө же актоо» катары кабыл алынган материал дагы болуп каралат. Террорчулук сыяктуу талашсыз олуттуу коркунучтарга байланыштуу колдонулган учурда дагы «негиздөө же актоо» сыяктуу чаржайыт түшүнүктөр өтө чалкеш. Алар «пикир айтуунун бөлөк түрлөрүн «негиздеген же актаган» маанисинде колдонулганда, андан да жаман болот.

«Экстремисттик материалдын» бул аныктамасы тыюу салынган айтымдардын мүмкүнчүлүгүн «кастык тилинин» чегинен тышкары, эч кандай чектелүүгө тийиш эмес мыйзамдуу пикир айтууну кошуп, тикелей кеңейтет.

Мисалы, аны белгилүү бир адамдын экстремисттик кылмыш үчүн соттолушу менен макул болбогон жана журналист алардын тукургандай сезилген сөздөрүнүн эч кайсынысын келтирбей эле, ал адамдын айткандары «кастык тили» эмес деп түшүндүргөн гезиттин тилкесине карата колдонсо болот.

«Экстремисттик айтымдарга» каршы чаралар

ЭИКМ тыюу салынган контентти тикелей бутага алган чараларды жана тыюу салынган контентти жарыялаганы үчүн ЖМК жана жарандык коом уюмдарын жазалоо менен муну кыйыр түрдө жүзөгө ашыруучу чараларды киргизет.

Контент расмий түрдө экстремисттик материал катары таанылса, ал кийин экстремисттик материалдардын расмий тизмесине киргизилип, ар кандай түрдө коомго жайылтууга тыюу салынышы мүмкүн. Конкреттүү контенттин «экстремисттик материал» экендиги сот тарабынан аныкталат (ЭИКМдин 13-беренеси).

Альтернатива катары башкы прокуратура жана мамлекеттик көзөмөл органдары жарандык коом уюмдарына жана жалпыга маалымдоо каражаттарына өздөрү «экстремисттик» деп эсептеген материалдарды алып салсын үчүн тескеме чыгара алат (6-8-берене). ЭИКМ бейөкмөт жана диний уюмдарга карата чыгарылган тескемелерге каршы даттануу мүмкүнчүлүгүн түздөн-түз камсыз кылат, бирок жалпыга маалымдоо каражаттары даттана албайт. Эгерде уюм тескемени сактабаса же бир жылдын ичинде экинчи жолу тескеме алса, анда ал милдеттүү түрдө биротоло жабылып калуу коркунучуна туш болот (ушул нукта каралган жазанын жалгыз түрү). Ошол эле учурда прокуратуранын ыйгарым укуктарына орчундуу өзгөрүүлөрдү киргизген 2010-жылдагы Кыргызстандын жаңы Конституциясы кабыл алынгандан кийин аталган жоболор өз күчүн жоготту. Прокуратура эми жеке менчиги бар юридикалык жактардын ишмердигин текшергенге укугу жок. Ошентип, ЭИКМдин 6-8-беренелери конституциялык жоболорго каршы келет.

Жалпыга маалымдоо каражаттары экстремисттик материалдарды жайылтса же тийиштүү орган алардын ишмердигинде «экстремисттик иш-аракеттердин белгилерин» байкаса, тескеме чыгарылышы мүмкүн. Аталган туюндурма ЭИКМдин 1-беренесинде тыюу салынган кеңири таризделген иш-аракеттер али аткарыла элек болсо, тескеме алдын алуу чарасы катары колдонула тургандыгын билдирет. Бул тескеме чыгарууга укугу бар жөнгө салуучу жана укук сактоо органдарына аталган чараны колдонууга кеңири мүмкүнчүлүк берет. Демек, алар башында салыштырмалуу жумшак чара болуп көрүнгөнү менен, тескемелер көптөгөн сотко тиешеси жок органдардын биротоло жабылып калуу коркунучунда турган медиа уюмдар тарабынан даярдалган материалдарга кийлигишүүсүнө жол ачат. Бул өз кезегинде 13-беренедө каралган сот кепилдиктеринин кандайдыр бир практикалык баалуулугун жоготот.

ЭИКМ «экстремисттик» же жек көрүүчүлүк сөздөрдү тараткандыгы үчүн жооптуу уюмдар менен ЖМКларды да бутага алат. Ушул жааттагы бирден бир чара - бул жарандык коомдун жана диний уюмдардын ишмердигине туруктуу тыюу салынышы (9-10-беренелерге ылайык, тыюу салуу жөнүндө чечим кабыл алынганга чейин дароо токтото туруу мүмкүнчүлүгү менен), ал эми маалымат каражаттарынын биротоло жаап салынышы (11-берене).

Демек, ЭИКМге ылайык, ЖМКлар тескемелерди аткарбаса жана экстремисттик материалдарды жайылтса же «экстремисттик иш-аракеттерди жүргүзсө да алдынала тескеме чыккан-чыкпаганына карабастан, жабылышы мүмкүн. Бул эки вариант тең бирдей жеткиликтүү, андыктан биринчи кезекте сактык чараларын көрөбү же дароо алардын ишмердигин токтотуу жол-жобосун баштайбы – аны тиешелүү органдар чечет.

Мындан тышкары, ЭИКМ бийликке анын 1-беренесин бузгандыгы үчүн жалпыга маалымдоо каражатынын же өкмөттүк эмес уюмдун ишмердигин мыйзамсыз жүрүм-турумдун таасирин же кайталануучулугун, уюмдун ниетин, анын кыйла кеңири максаттарын жана жеңилдетүүчү жагдайлардын болгондугун эске албай эле токтотуу мүмкүнчүлүгүн берет. Ошол эле учурда ал бийлик органдарынан муну талап кылбайт (ишмердикти токтотуу милдеттүү болгон, тескеме аткарылбаган учурларды кошпогондо). Аракеттердин мындай иш жүзүндө чексиз эркиндиги чара колдонуу жагынан толук өзүм билемдикке жол ачат. Бул ЖСУЭПтин 19 (3)-беренесине ылайык мыйзам талабына дал келбейт.

9-11-беренелеринде каралган чаралар да өлчөмдөштүк талабына жооп бербейт. Туруктуу тыюу салуу же жабуу бул жалпыга маалымдоо каражаттарына же башка уюмдарга карата колдонулуучу кескин чектеме чара экендиги анык. Буга айрыкча учурларда, мисалы, «кастык тили» өзгөчө олуттуу болуп, коомго орчундуу коркунуч туудурса, же «кастык тилинин» терс өрнөгү сакталып калса жана буга чейин чектөө чаралары жетишсиз болсо гана акыркы чара катары уруксат берилиши керек. Бирок жогоруда сыпатталган өтө чалкеш тескөө механизмден тышкары, ЭИКМ өзүн-өзү жөнгө салуу жана даттануу механизмдери, жооп берүү укугу, каржылык айыптар же убактылуу токтото туруу сыяктуу азыраак чектөөчү чараларды караштырбайт.

ЭИКМге ылайык, соттун чечиминин негизинде гана уюмдарга тыюу салынат же жабылат. Бирок бул кепилдик, жогоруда талкууланган укуктук негизге байланышкан ири көйгөйлөрдү, тактап айтканда, негизги аныктамалардын бүдөмүк жана ашыкча болушун, андыктан кандай колдонуларын да болжолдоо мүмкүн эместигин эске алганда жана санкцияларды колдонуу жөнүндө чечим кабыл алуу жагынан бийликтегилердин каалагандай иш кылуу мүмкүнчүлүгү бар эркиндигин эске алганда, практикалык мааниге ээ эмес.

«Кастык тили» жөнүндөгү мыйзамдардын аткарылышынын камсыздалышы

«Кастык тили» жөнүндө колдонуудагы мыйзамдарды Кыргызстандын адам укуктары боюнча эл аралык милдеттенмелерине толук шайкеш келтирүү үчүн кайра

тыкыр иштеп чыгуу зарыл. «Кастык тилинин» тыюу салынган категориялары ЖСУ-ЭПтин 19 (3)-беренесине ылайык мыйзамдуулук ченемине туура келиши үчүн өтө эле кеңири жана бүдөмүк аныкталган, ал эми жеке адамдарга, жарандык коом уюмдарына жана жалпыга маалымдоо каражаттарына карата каралган жаза өтө эле катаал.

Ошентсе да мыйзам канчалык конкреттүү болушу керек жана болууга тийиш экендигинин чеги бар. Соттордун жана аткаруу бийлигинин милдети – эл аралык укуктарга ылайык мыйзамдарды чечмелөө жана колдонуу менен бүдөмүк жагдайларды жоюу. Эгерде соттор, укук сактоо органдары жана мамлекеттик көзөмөл органдары пикир айтуу эркиндигине болгон укукту эске алып, ушул мыйзамдарды дароо эл аралык укук жана Конституция тарабынан кепилденгендей кууш чечмелеп берсе, анда жогоруда айтылган «кастык тили» жөнүндө мыйзамдардын айрым кемчиликтерин (бирок бардыгын эмес) аткаруу баскычында жойсо же азайтса болот. Бул али Кыргызстанда ишке ашырыла элек.

Бул отчетто «кастык тили» боюнча ар тараптуу сот практикаларына сереп жүргүзүүгө мүмкүн эмес. Эреже катары, соттун чечимдери (анын ичинде жазык иштери боюнча) жарыяланбайт. Кыйла маанилүү иштер боюнча ЖМКда маал-маалы менен жарыяланып турган маалыматтарда адатта талашып жаткан билдирүүлөрдүн мазмуну же соттун жүйөлөрү жөнүндө жетиштүү сөз кылынбайт.

Бирок Медиа Полиси Институту «кастык тили» тууралуу иштерге соттордун мамилесиндеги кайсы бир аныкталган мыйзам ченемдүүлүктөрдү айкындоо үчүн мониторинг жана соттук териштирүүлөр боюнча ишинин жүрүшүндө жетиштүү маалыматтарды топтоду.

- Бул маалыматтар бизге соттор кандайдыр бир айтылган айтымдын «экстремисттик» экендигин (башкача айтканда, тыюу салынган «кастык тилинин» каалагандай категориясына кирерин) аныктоодо **жалаң гана айтымдын туюндурмасына** көңүл бурат деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Сүйлөөчүнүн ниети, ал билдирүү жасаган жагдай сыяктуу башка чечүүчү факторлорду (айтым чоң пикирдин бир бөлүгү болгон кууш мааниде да, социалдык, саясий жана экономикалык жагдайга тиешелүү кеңири мааниде да) же билдирүүдөн келип чыккан кандайдыр бир конкреттүү зыяндын келип чыгуу ыктымалдыгын аныктоого жана баа берүүгө эч кандай аракет жасалбайт. Ошентип, жек көрүү жаатында кылмыш иштерин козгогон жана/же тергеген соттор да, укук сактоо органдары да бул факторлорду олуттуу деп эсептебейт окшойт.
- **Сүйлөөчүнүн ниети** ЖСУЭПтин 20 (2)-беренесинде тыюу салынган «кастык тилинин» орчундуу жана айырмалоочу элементи болуп эсептелет. Демек,

---

эгерде улуттук соттор төмөнкүлөрдү талап кылган деп чечмелесе гана, «кастык тили» жөнүндө жазык мыйзамдарынын учурдагы жоболорун колдонуу эл аралык укукка шайкеш келет: (i) сүйлөөчүнүн жек көрүүнү козутуу ниети; (ii) сүйлөөчүнүн пикирин корголуучу мүнөздөмөнүн негизинде корголуучу топко билдирүүнү көздөө ниети; жана (iii) сүйлөөчүнүн аталган жагдайда анын сөзү тыюу салынган натыйжага алып келиши мүмкүн экендигин билиши. Бирок иш жүзүндө талашылып жаткан ырастаманын туюндурмасы акарат келтирүүнүн зарыл болгон деңгээлине жеткени аныкталар замат сүйлөөчүнүн ниети (мисалы, «чыр жаратуу») автоматтык түрдө ошондой деп кабылданат.

- Ошентип, соттор талаштуу билдирүү **зыян келтириши мүмкүн экендигине**, башкача айтканда, жазык мыйзамдары боюнча тыюу салынган кандайдыр бир натыйжаларга (улут аралык же этнос аралык, диний кастыкка же келишпестикке) алып келиши мүмкүн экендигине эң үстүрт дагы баа бербейт. Сүйлөөчүнүн аудиторияга таасир этүү жөндөмү да, угуучулардын билдирүүнү ыктымал кабыл алышы да маанилүү деп эсептелбейт. Мунун ордуна соттор (прокурорлор жана көзөмөлдөө органдары да) «кастык тилине» карата «сыйкырдуу ой жүгүртүү» деп мүнөздөсө боло турган нерсени кабыл алышат: туюндурманын өзү гана маанилүү, ошондуктан ал трансгрессивдүү (чуулуу) экендиги аныкталар замат, бул кандайдыр бир тышкы факторлорго карабастан, автоматтык түрдө зыянды билдирет. Бийликтегилер сүйлөөчүнүн анын кебин кантип чечмелеп, таасирине кандайча кире жана жооп кайтара турганын – анын ичинде угуучулардын тосмо пикир билдирүү аркылуу жооп берүү жөндөмүн да – аныктоочу жеке фактору бар деп эсептебейт.
- Дал ошондой эле эч кандай зыяндын жоктугу сүйлөөчүнүн жоопкерчилигин жокко чыгарган же жок дегенде кескин азайта турган жагдай деп эсептелбейт. Айрым учурларда бир кыйла мезгилден (бир жыл же андан көп) бери коомдун назарында болгон жана орчундуу зыян келтиргендигине эч далил жок айтымдарга карата да олуттуу кылмыш санкциялары колдонулган.

Мындай жагдайга жана ниетке толук маани бербегендик «кастык тилине» байланыштуу колдонулуучу чектөөлөрдү ашырып гана жибербестен, чектөөлөрдүн максатына да каршы келет. Бул «кастык тили» темасы, анын келип чыгуу себептери, жайылышы жана талап кылынган жооптор боюнча коомдук талкууга жана маалымат каражаттарынын кабарларына тескери таасирин тийгизет. Бир жолу жаңылыктар веб-сайтынын кабарчысына каршы кылмыш иши козголгон. Ал бийликтегилер көңүл бурбагандыгы үчүн «кастык тилинин» чыныгы учурлары тууралуу маалымдаган.

Тексттик катаал тескөөнүн салаасы катары, соттор **лингвистикалык эксперттик баа берүү түрүндөгү эксперттик корутундуларга ашкере ишенишет**, «кастык тили» боюнча бардык соттук териштирүүлөрдө алар милдеттүү түрдө талап кылынат. Бул сот тарабынан бардык тиешелүү жагдайларды, анын ичинде колдонулуучу туюндурманы көз карандысыз талдоо аркылуу жүзөгө ашырылат. «Экстремисттик материалдарды» чектөө боюнча жазык процесси болобу же жарандык сот иши болобу, «кастык тили» боюнча иштин тагдыры эксперттин корутундусунун негизинде чечилет. Эң жакшы дегенде, сот баштапкы корутундунун сапаты методологиялык көз караштан алганда өтө төмөн деп эсептесе, жаңы экспертиза дайындай алат.

Бирок АРТИКЛЬ 19 да, Медиа Полиси Институту да сот иш боюнча акыркы эксперттик корутунду катары кабыл алынгандан айырмаланган тыянак чыгарган бир дагы мисалды билишпейт.

Баарынан кызыгы, талаштуу ырастоолор лингвистикалык эксперттер тарабынан эмес, алардын максаттуу аудиториясы тарабынан кандайча кабыл алынгандыгы же кабыл алынышы гана маанилүү экендиги судьялардын башына эч качан келбейт. Демек, бул жагынан алганда алардын маанисин судьялар «эксперттердин» катышуусуз өздөрү түшүнүп, баа бере алышы керек. Эксперттерге болгон мындай ашкере урмат-сыйдын ачык мисалдарынын бири: “Фейсбукка” акылсыз, орой, кыска комментарий илген кишини актоо үчүн төрт эксперттик корутунду талап кылынган. Аталган комментарий адамдардын кайсы бир конкреттүү корголуучу тобуна карата басмырлоочу же жек көрүүчү сөздөрдү камтыган эмес жана совет доорун көксөгөн жалгыз сүйлөмдөн турган.

Соттор жана тергөө органдары маанилүү деп эсептеген айтымдын туюндурмасынан тышкары бирден-бир фактор – анын **коомдук мүнөзү**. Бирок билдирүү кандай гана формада болбосун, коомчулукка ашкере айтылган учурда гана мааниге болот. «Кастык тилинин» учурлары алардын даражасына жана көлөмүнө жараша кандайча каралып жаткандыгында эч кандай айырмачылыктар жок. Мисалы, колдонуучунун социалдык желесинин платформасында бир нече адам көргөн материал менен жалпыга маалымдоочу негизги каражаттарда кеңири таралган материалынын ортосунда тургандыгы, же болбосо бир жана көп жолу таркатылганы боюнча эч кандай айырма жок.

Соттор «кастык тилин» ооздуктоо зарылдыгы менен айрым учурларда пикир айтуу эркиндигин коргоо зарылдыгын теңдештирүүгө аракет кылбайт жана пикир айтуу эркиндигинин **кайчы келген кызыкчылыктарын** эске албайт. Чындыгында, айыпталган адамдардын пикир айтуу эркиндигине болгон укугу эң үстүрт дагы талкууланбайт.

«Сентябрь ТВ» иши

«Сентябрь» телеканалынын жеке телекомпаниясынын жабылышы экстремизмге каршы мыйзамдарды «кастык тилин» ооздуктоо максатында колдонуу практикасы менен байланышкан көптөгөн чалкеш маселелерди ачыкка чыгарды.

2018-жылы август айында Башкы прокуратура канал аркылуу түз берилген маекти «экстремисттик материал» деп табуу жана ушул негизде каналдын ишмердигин биротоло токтотуу жана ар кандай программаларын башка жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу жайылтууга тыюу салуу жөнүндөгү өтүнмөсү менен Бишкек шаарынын райондук сотуна кайрылган. Телеканалдын өкүлдөрүнүн сөздөрү этибарга алынбаган кыска угуулардан кийин сот Башкы прокуратуранын өтүнмөсүн толугу менен канааттандырды.

Кеп болуп жаткан маектешүү бир жылдан мурдараак түз ободо көрсөтүлгөн жана ободон кийин жалпыга жеткиликтүү болгон эмес. Маек белгилүү оппозициячыл ишмер жана укук сактоо органдарынын мурдагы жогорку даражалуу кызматкери Капаров мырза менен жүргүзүлгөн. Ал утурумдук окуяларга арналган программанын нугунда түз көрсөтүлүп, анда 2010-жылдын июнь айында кыргыз жана өзбек жамааттарынын ортосунда катуу кагылышуу болгон Ош облусундагы тарыхый окуялар талкууланган.

Капаров мырза борбордук бийликтин бул окуяларга карата мамилесин көптөн бери сынга алып келет. Маекте Капаров мырза кайсы бир убакта өзбек азчылыгы үчүн мектепте болуп өткөн майрамдык шаан-шөкөттөр жөнүндө айтып берген. Анын пикири боюнча, бул улутчулдуктун алгылыксыз көрүнүшү. Ал кемсинткен же басмырлаган деп эсептесе боло турган сөздөрдү колдонгон эмес. Бирок маектешүүнүн дал ушул бөлүгү «экстремисттик» деп табылды.

«Сентябрь» телеканалынын иши каралар алдында Капаров мырза өзү да өзүнчө кылмыш ишинин нугунда ошол эле пикири үчүн соттолгон. Ага «улуттук (этнос аралык), расалык, диний же аймактар аралык кастыкты козуткан» деген айып коюлду.

АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту «Сентябрь» каналы боюнча чечимди төмөнкү бир катар себептерден улам өтө чалкеш деп эсептешет:

- Маектешүүдө айтылган талаш жараткан билдирүүдө эл аралык укук боюнча мыйзамдуу түрдө тыюу салынышы мүмкүн болгон «кастык тилинин» эч кандай белгилери байкалбайт.
- Иш ошол билдирүүлөр берилген телекөрсөтүүгө тиешелүү болсо дагы, соттун чечимине бирден-бир негиз талаштуу билдирүүнүн «экстремисттик» мүнөзү

болгон. Сот программанын мазмунун же максаттарын ушул өңүттөн изилдеген жок. Маекти алып барган журналисттердин ниети да иликтенбегендигин айта кетишибиз шарт.³¹

- Сот маектешүүнүн кандайдыр бир конкреттүү терс натыйжаларга алып келгенин же алып келиши мүмкүн экендигин териштирген жок. Ушуга байланыштуу сот маектешүү бир жолку түз берүү болгонун, сот отурумуна чейин бир жылдан ашык убакыт өткөндүгүн жана ал берүү коомчулукка жеткиликтүү болбой калгандыгын көңүлгө туткан эмес.
- Сот телеканалдын өкүлдөрүн уккан жок жана башкы прокурор бергенден башка далилдерди сураган жок. Ал Башкы прокуратуранын билдирүүлөрүнө гана таянып, түз маектешүүлөрдү изилдеген эмес. Сот башкы прокурордун маалыматында кыскача сыпатталган эксперттик корутундунун тыянагы менен толук жана сын көз карашсыз макул болду.
- Сот каналдын пикир айтуу эркиндигине болгон укук деген абдан маанилүү факторду бир да жолу караган эмес.
- Каналды толук жаап салуу аша чабуу экендиги анык болду. Сот мындай чечимди программанын «экстремисттик» мүнөзүнө гана негиздеп чыгарды. Сот телеканалдын программаларын толук иликтеген жок жана акарат келтирген контентти чектөө эмне үчүн жетишсиз болуп каларын түшүндүрүүгө аракет жасабады.
- Канал түзгөн башка бардык контентти өчүрүүгө эч кандай себеп жок эле. Сотто башка «экстремисттик» мүнөздөгү материалдардын бар экендигин тастыктаган далилдер келтирилген эмес жана сот тарабынан суралган эмес.

---

³¹ Дагы караңыз: Адам укуктары боюнча Европа соту. *Джерсилд* Данияга каршы, 1994-жыл, 23-сентябрь, № 15890/89 даттануу. Сот «[акарат келтирген сөз камтылган программанын] даярдалууыкчасына, анын мазмунуна, түз берүү жүрүп жаткандагы жагдайга, программанын максаттарына» жана сөз болуп жаткан объектинин, эгер аны калыс жана бир бүтүндүктө карай турган болсок, расисттик көз караштарды жана идеяларды үгүттөө максаты болгон-болбогонуна» көңүл бурду (31-пункт). Ал баса белгилегендей, маектешүүлөргө негизделген репортаждар, оңдолгонбу же жокпу, басма сөз «коомдук короочу иттин» ролун ойной турган маанилүү каражаттардын бири болуп эсептелет» [...] Маектешүү учурунда башка бирөөнүн билдирүүлөрүн жайылтууга жардам бергендиги үчүн журналистти жазалоо басма сөздүн коомдук кызыкчылыктарды талкуулоого кошкон салымына олуттуу тоскоол болот жана эгерде буга жүйөлүү себеп жок болбосо, каралбашы керек» (35-пункт).

Улуттук мыйзамдардын орчундуу маселелери жана алардын аткарылышын камсыздоо

Ушул отчетто камтылган «кастык тили» жөнүндөгү мыйзамдарды талдоодо бул мыйзамдарда пикир айтуу эркиндигинин эл аралык стандарттарына туура келбеген бир катар олуттуу кемчиликтер аныкталды. Анын ичинде:

- Мыйзамдар тыюу салынган айтымдардын формаларын аныктоодо өтө эле бүдөмүк жана чаржайыт терминдерге таянат. Бул аны өтө кеңири чечмелөөгө жана кыянат пайдаланууга мүмкүндүк берет. Пикир айтуу эркиндиги сынчыл же акарат мүнөздө болгондугу же мамлекет тарабынан бекитилген баяндама-ларга дал келбегендиги үчүн гана бийликтин чектөөсүнө жол ачат.
- Мыйзамдарда сүйлөөчүнүн кандайдыр бир зыян келтирүү ниети (басмырлоо, кастык же зомбулук) «кастык тилинин» тыюу салынган түрлөрүнүн милдеттүү элементи экендиги такталган эмес.
- Мыйзамдарда тыюу салынган «кастык тили» айрым зыяндуу кесепеттерге алып келиши (басмырлоо, кастык же зомбулук) мүмкүн экендигин аныктоо талап кылынбайт. Бул талаштуу айтымдардын мазмунуна гана көңүл буруп, контекстти же угуучулардын ыктымал кабылдоосун эске албастан, аны өтө кеңири жана формалдуу колдонууга жол берет.
- «Кастык тилинде» сүйлөгөн адамдарга каршы санкциялар өзгөчө катаал жазык жазалары менен чектелет. Бул жазаларды күч колдонууга туурган, кууш мүнөздөгү өзгөчө учурларда гана актоого болот. Бирок Жазык кодексинде белгиленгендей, алар кылмыштуу «кастык тилинин» көп учурларына дал келбейт.
- «Кастык тилин» тикелей криминалдаштыруудан тышкары, жазык мыйзамдары «кастык тилин» камтыган материалды жайылткандык үчүн жоопкерчиликти өзүнчө караштырат. Албетте, атайлап эмес, байкабастыктан жасалганда (анткени экинчиси тикелей кылмыш жоопкерчилигине жатат). Бул жазык чектөөлөрү мыйзам алкагынан чыгып, аракет чөйрөлөрү андан ары кеңейишине жол берет. Өздөрү сөз айтпаган, бирок башкаларга пикир айтуу эркиндигине болгон укукту ишке ашырууга колдоо көрсөткөн жактар менен уюмдарды кошумча бутага алат.

-
- Юридикалык жактарга каршы (ЖМК, жарандык жана диний уюмдар) мүмкүн болгон санкциялар негизинен туруктуу тыюу салууга жана жабууга такалат. Аталган чаралар «экстремизмге каршы күрөшүү» жөнүндө мыйзамдарда белгиленгендей, «кастык тилине» карата алардын олуттуулугуна, көлөмүнө жана жыштыгына карабастан, каалагандай чектөөлөр бузулганда колдонулушу мүмкүн.
  - Бийликтин дискрециялык ыйгарым укуктары бул санкцияларды колдонууда өтө кеңири болгондуктан, мыйзамдын ырааттуу жана акылга сыйгыдай калыс колдонулушуна кепилдик жок. Жаап салуу жана тыюу уюмдарга жана жалпыга маалымдоо каражаттарына каршы көрүлө турган эң катаал чаралар болуп эсептелет. Көпчүлүк учурда алардын аракеттеги мыйзамдар уруксат бергендей колдонуу чарасы такыр өлчөмдөш эмес.
  - «Экстремисттик материалдарга» тыюу салып, уюмдардын же ЖМКлардын ишмердигин сот гана токтото алса да, тийиштүү мыйзамдар сот тутуму өз ишмердигинде толук жетекчиликке алышы үчүн өтө бүдөмүк жана түшүнүксүз болгондуктан, бул чара практикалык мааниге ээ эмес.

«Кастык тили» жөнүндөгү мыйзамдардагы бул мүчүлүштүктөрдүн айрымдарын адам укуктарын коргоо аркылуу чектелген чечмелөө жолу менен жоюу мүмкүн болсо да, аны соттор, укук коргоо жана көзөмөл органдары такыр башкача колдонуп келет.

- Мыйзамдарда камтылган «кастык тилинин» аныктамалары кууш эмес, кеңири чечмеленет.
- Кайсы бир ырастоонун «экстремисттик» айтымдын же «кастык тилинин» тыюу салынган түрү экендигин аныктоодо сүйлөөчүнүн ниети, айтымдын контексти, угуучулар жана зыян келтирүү ыктымалдыгы эске алынбайт. Бийлик «кастык тилине» карата «сыйкырдуу ой жүгүртүү» ыкмасын колдонот, мында билдирүүнүн трансгрессивдүү туюндурмасында түз эле этностук же диний «араз-дашуу» сыяктуу зыяндуу кесепеттерге алып барат деп эсептешет.
- Соттор жана укук сактоо органдары айтылган сөздүн мазмунун жана башка тиешелүү жагдайларды өз алдынча, көз карандысыз талдоо аркылуу тилчи эксперттердин болжолдуу «кастык тилине» берген корутундусуна толугу менен таянат. Лингвистикалык экспертизанын мындай толук жана таптакыр орунсуз колдонулушу жоопкерчиликти иш жүзүндө соттордон жана укук сактоо органдарынан соттук эксперттерге, тагыраагы, кесипкөй эмес жана мыйзам маселелеринде өкүм чыгарууга ыйгарым укуктары жок адамдарга оодарат.

-
- Пикир айтуу эркиндигин коргоого тиешелүү түшүнүктөр «кастык тили» тууралуу иштерде соттук талдоого алынууга тийиш эмес. Пикир айтуу эркиндигине жазык санкцияларынын же башка чектөөлөрдүн таасири соттор тарабынан олуттуу фактор катары каралбайт. Демек, соттор чектөө өтө зарылбы жана адам укуктары боюнча эл аралык мыйзамдардын талаптарына өлчөмдөшпү деп баа берүүгө аракет кылышпайт.

Сунуштар

АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту бир жагынан Кыргызстандын эл аралык милдеттенмелерине ылайык келтирүү жана жек көрүүчүлүк негизде адамдарды басмырлоодон жана зомбулуктан коргоонун, экинчи жактан пикир айтуу эркиндигине болгон укукту коргоонун ортосундагы туура тең салмактуулукка жетишүү үчүн «экстремизм» жана «кастык тили» жөнүндө мыйзамдарды тыкыр кайра карап чыгуу керек деп эсептешет. Адегенде бул эки максат буйрукчу органдар, соттор жана башка кызыкдар жактар тарабынан бири-бирин жокко чыгаруучу катары каралбашы керек. Пикир айтуу эркиндиги ашкере чектелгенде, басмырлоо, дүнүнөн баа берүү жана жек көрүүчүлүк, алардын негизги себептери жана мүмкүн болгон чечимдери жөнүндө маселелердин коомчулук тарабынан талкууланышына бөгөт болот. Азчылыктын жана маргиналдашкан катмардагылардын үнү угулбай калат. Ошентип, акыры чектөөлөр көздөлгөн максатка тескери натыйжа берет.

Бирок мыйзамдарды реформалоо – жооптун бир гана тарабы. Мыйзам адам укуктарынын стандарттарына ылайык, айрыкча пикир айтуу эркиндигинин кепилдиктери менен, чечмелениши жана колдонулушу да зор мааниге ээ. Чындыгында, соттор жана укук сактоо органдары Кыргызстандын адам укуктары жаатындагы эл аралык милдеттенмелерине шилтеме жасап, тиешелүү мыйзамдарды колдонушса, мисалы, ар бир конкреттүү учурда чектөө чараларынын зарылдыгы менен шайкештигине кылдат баа берүү аркылуу өтө керектүү болгон реформа аяктаганга чейин деле алгылыктуу өзгөрүүлөргө жетише болот.

АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту Кыргызстандын өкмөтүнө төмөнкүлөрдү сунушташат:

- Жазык кодексинин 313-беренесиндеги аныктамалар аталган жобо басмырлоого, кастыкка же зомбулукка тукурган сөздөргө гана тиешелүү болгондуктан жана өз кезегинде басмырлоону, кастыкты же зомбулукту жаратуу ниетин далилдөөнү талап кылгандыктан, кайра тыкыр карап чыгыш керек. «Улуттук кадыр-баркты кемсинтүү» деген кылмышты кодекстен толугу менен алып салыш абзел.
- Мыйзам чыгаруучуларга «кастык тилинин» кылмыш түрлөрүн инсанга каршы кылмыштардын категориясына киргизүү сунушталат (алар азыркы учурда мамлекетке каршы кылмыштардын түркүмүнө кирет). Бирок, түркүмүнө карабастан, эркинен ажыратуу өкүмү зордук-зомбулукка тукуруунун эң олуттуу түрлөрү үчүн гана каралашы абзел, ал эми коомдук жумуштар жана айып пулдар сыяктуу жеңил жазалар демейки шартта колдонулушу керек.

-
- Жазык кодексинин «экстремисттик» уюмдарды жетектөөгө же тескөөгө катышкан адамдарды жазалаган, т.а. иш-аракеттерине буга чейин салынган тыюуну бузгандыгы үчүн санкция катары 314-беренеси расмий түрдө тыюу салынган уюмдар менен гана чектелиши керек.
  - «Экстремизм» деп аталган, 313-берене менен тыюу салынган «кастык тили» да кирген түшүнүккө туш келген кылмыш ишинин каалагандай бөлөк учурларында Жазык кодексинин тийиштүү иш-аракеттерди ачыктан-ачык криминалдаштыруучу жоболоруна ылайык айыптуулар гана жазык жоопкерчилигине тартылышы керек.
  - Уюмдардын улук менеджерлери же уюштуруучулары субсидиялык жоопкерчилик тартууга тийиш эмес. Мындан тышкары, жарандык уюм менен байланышкан адамдын сөзүндө «кастык тили» колдонулган болсо, бул автоматтык түрдө оорлотуучу жагдай катары каралбашы же оор жазаларга алып келбеші шарт.
  - Жазык кодексинин «экстремисттик» материалдарды (кылмыштуу “кастык тилин” камтыган материалдарды да) даярдоого же жайылтууга катышкан адамдарды жазалоону караштырган 315-беренеси жокко чыгарылышы керек. Эгерде мындай жосундар атайылап жасалса, анда ал киши Жазык кодексинин «экстремисттик» аракеттердин тийиштүү категориясындагы (мисалы, 313-берене) тикелей кылмышкер же шериктеш катары криминалдаштыруучу жоболоруна ылайык тикелей жооп бериши керек. Тыюу салынган материалдарды билбей (мисалы, шалаакылыктан же этиятсыздык менен) тараткандар үчүн кошумча жоопкерчилик каралбашы керек.
  - Жарандык укуктар боюнча зыяндын ордун толтуруу (ал эми уюмдарга жана ЖМКларга карата жабуу же ыйгарым укуктарды токтото туруу сыяктуу жазыкка окшош жазалар) жазык санкцияларына салыштырмалуу азыраак чектөөчү альтернатива катары жеткиликтүү болушу керек. Буга «кастык тилинен» жабыр тарткандар жана бейөкмөт уюмдар үчүн материалдык жана материалдык эмес зыяндын ордун толтуруу мүмкүнчүлүгү, түзөтүү жана жооп берүү укугу (ЖМКда «кастык тили» катталган учурда) жана/же эл алдында кечирим суроо кирет.
  - Тийиштүү мыйзамдардын баарында «кастык тилинин» тыюу салынган формаларын, анын ичинде корголуучу мүнөздөмөлөргө мамилени да ырааттуу аныктап, терминдерди бирдей колдонуу зарыл.
  - «Кастык тилине» тиешелүү укуктук чектөөлөрдүн баары мыйзамдуулук (б.а. жетиштүү деңгээлде түшүнүктүү жана так болууга тийиш), зарылдык (б.а. эл аралык укукка ылайык пикир айтуу эркиндигин чектөөнүн укук ченемдүү мак-

---

саттарынын бирине жетишүү, мисалы, башкалардын укуктарын коргоо үчүн зарыл болууга тийиш), өлчөмдөштүк (б.а. конкреттүү чектөөлөр башка чектөө аздык кылган учурларда гана киргизилиши мүмкүн) талаптарына туура келиши кажет. «Кастык тилине» карата юридикалык чектөөлөрдүн баары Рабат иш-аракеттер планында белгиленген алты факторлук текшерүүгө шилтеме жасоо менен таризделиши керек.

Артикль 19 жана Медиа Полиси Институту укуктарды чектөө үчүн маңызы боюнча чаржайыт «экстремизм» түшүнүгүн колдонууга каршы. Биз «экстремизмге каршы» мыйзамдарды учурдагы түрүндө жокко чыгарууну сунуш кылабыз.

Жок дегенде зомбулукка тикелей тукурбаган сөздөрдүн бардык түрлөрү «экстремизмге каршы» мыйзамдардын аракет чөйрөсүнөн, демек, тыюу салынган экстремисттик материалдардын тизмелери, жарандык уюмдарга жана ЖМКларга тескемелер, «экстремисттик» уюмдарга тыюу салуу жана маалымат каражаттарынын жабуу сыяктуу «экстремизмге каршы» чараларды колдонуу чөйрөсүнөн чыгарылышы керек.

Артикль 19 жана Медиа Полиси Институту ошондой эле учурдагы мыйзамдардын аткарылышын жакшыртуу жана келечектеги ар кандай мыйзамдардын адам укуктары сакталып жүзөгө ашырылышын камсыз кылуу үчүн төмөнкү кадамдарды да сунушташат:

- Соттор «кастык тилин» жана «экстремизмди» чектөөчү бардык мыйзам жоболорун адам укуктары жаатындагы эл аралык ченемдерге, айрыкча ЖСУЭПтин 19 (3) жана 20 (2)-беренелерине ылайык чечмелеп, колдонушу керек (Рабат иш-аракеттер планында чечмеленгендей). Буга тыюу салынган «кастык тилин» учурдагы аныктамаларын кууш мааниде, басмырлоого, кастыкка же зордук-зомбулукка шыкактаганга барабар, мүмкүн болгон учурларда жек көрүүчүлүктү үгүттөө менен эле чектелгидей кылып чечмелөө кирет.
- Конкреттүү ырастоонун тыюу салынган категорияга кирерин аныктоодо, талдоо эч качан ошол ырастоонун тили менен чектелбеши керек. «Кастык тилин» териштирүүгө жооптуу соттор жана укук сактоо органдары сүйлөөчүнүн тыюу салынган кесепеттерге алып келер ниетин дайыма аныкташы керек. Мындан тышкары, алар ар дайым айтым аркылуу зыян келтирүүнүн ыктымалдыгын жана ушул максатта ал айтылган жагдайды, анын көлөмүн, сүйлөөчүнүн абалы менен анын кадыр-баркын же угуучуларга тийгизер таасирин да эске алууга тийиш.
- Соттор жана укук сактоо органдары «кастык тили» тууралуу иштерде эксперттердин баа беришин колдонгон учурларды азайтышы абзел. Алар конкреттүү

далилдерди чечмелөө же аларга баа берүү үчүн атайын билимдер зарыл болгон учурда гана эксперттин пикирине кайрылышы шарт. Соттор эч качан эксперттик анализди өзүнүн чечиминин ордуна колдонбошу керек.

- Соттор, укук сактоо органдарынын кызматкерлери жана башка тиешелүү кызмат адамдары (мисалы, ЖМКны жөнгө салуу менен алектенгендер) адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттар боюнча ар тараптуу байма-бай даярдыктардан өтүп турууга тийиш, «кастык тилине» тиешелүү салыштырмалуу алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүшү керек.
- Укук сактоо органдары эксперттер жана жарандык коом менен биргеликте адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттарга ылайык «кастык тили» тууралуу иштерди тергөө боюнча колдонмолорду иштеп чыгышы абзел.

АРТИКЛЬ 19 жана Медиа Полиси Институту жөнүндө

АРТИКЛЬ 19 эл аралык жана регионалдык деңгээлдерде пикир айтуу эркиндигинин жана маалымат эркиндигинин прогрессивдүү стандарттарын иштеп чыгууну жана аларды ички укуктук тутумдарга жайылтууну көздөйт. Law Program программасы эл аралык жана салыштырма укукту, маскаралоо жөнүндөгү мыйзамды, сөз эркиндиги жана теңдик, маалыматка кол жеткирүү жана уктурууну жөнгө салуу жаатындагы алдыңкы тажрыйбаларды да сыпаттаган стандарттарды аныктоочу бир катар басылмаларды даярдады.

Ушул басылмалардын жана АРТИКЛЬ 19дун жалпы укуктук экспертизасынын негизинде уюм жыл сайын бир катар юридикалык талдоолорду, мыйзам чыгаруу сунуштарына жана пикир айтуу эркиндигине болгон укукка да таасир этүүчү учурдагы мыйзамдарга карата комментарийлерди жарыялайт. 1998-жылдан бери жүргүзүлүп келе жаткан бул аналитикалык иш дүйнө жүзү боюнча мыйзам чыгаруу реформасынын оң аракеттерин колдоо каражаты катары, көпчүлүк учурларда сунуш кылынган же иштеп жаткан ички мыйзамдардын кыйла жакшырышына алып келет. Биздин бардык талдоолорубузду бул жерден таба аласыз: <http://www.article19.org/resources.php/legal>

АРТИКЛЬ 19дун Кыргызстандагы, Европадагы жана Борбор Азиядагы иши тууралуу кошумча маалымат алуу үчүн төмөнкү электрондук почта аркылуу байланышсаңыздар болот: eca@article19.org

Медиа Полиси Институту Кыргызстанда 2005-жылдан бери иштеп келет. Бул көз карандысыз, коммерциялык эмес уюм сөз эркиндиги, пикирди эркин билдирүү жана маалымат эркиндиги жаатында иш алып барып, мыйзамдуулуктун өнүгүшүнө салым кошуп келүүдө. Юристтер – Медиа Полиси Институтунун эксперттери сөз эркиндигин жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндигин, ошондой эле маалыматка жеткиликтүүлүктү жөнгө салуучу улуттук мыйзамдар боюнча демилгелерди жана сунуштарды талдап чыгышат. Иштелип чыккан материалдардын негизинде Медиа Полиси Институту журналисттердин жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын укуктарын коргоо боюнча, ошондой эле жалпыга маалымдоо каражаттары жөнүндө улуттук мыйзамдарды Кыргызстандын эл аралык милдеттенмелерине шайкеш келтирүү максатында даярдоо боюнча ийгиликтүү өнөктүктөрдү жүргүзүп келүүдө. Медиа Полиси Институтунун юристтери соттордо журналисттердин жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын кызыкчылыктарын коргойт, сөз эркиндигине жана маалыматка жеткиликтүүлүккө байланыштуу ар кандай маселелер боюнча жарандарга өзүлөрүнүн үзгүлтүксүз жарыяланып турган макалалары, аналитикалык материалдары жана изилдөөлөрү аркылуу кеңеш беришет.

DEFENDING FREEDOM OF EXPRESSION AND INFORMATION

ARTICLE 19 Free Word Centre 60 Farringdon Road London EC1R 3GA

T +44 20 7324 2500 F +44 20 7490 0566

E info@article19.org W www.article19.org Tw [@article19org](https://twitter.com/article19org) facebook.com/article19org